

RĪGAS TEHNISKĀ UNIVERSITĀTE
INŽENIEREKONOMIKAS UN VADĪBAS FAKULTĀTE
STARPTAUTISKO EKONOMISKO SAKARU UN MUITAS INSTITŪTS

**PLĀNOTO TABAKAS AKCĪZES DIREKTĪVAS IZMAIŅU
NEPIECIEŠAMĪBAS UN IETEKMES NOVĒRTĒJUMA ANALĪZE**

Māris JURUŠS
Zane UTINĀNE
Lāsma TOMSONE

Rīga 2023. gada aprīlis

SATURS

Ievads un pētījuma aktualitāte	3
1. Plānotās tabakas Akcīzes direktīvas izmaiņu apskats un aktualitāte alternatīvajiem tabakas izstrādājumiem.....	6
2. Esošajā Tabakas Akcīzes direktīvā neiekļauto produktu akcīzes nodokļa izmaiņas Latvijā.....	8
3. Alternatīvo tabakas izstrādājumu legālā patēriņa analīze	12
4. Cigarešu un karsējamās tabakas pirkspējas analīze	18
5. Patēriņa izmaiņas ietekmējošie faktori.....	22
6. Tabakas izstrādājumu, t.sk. alternatīvo, nelegālā tirgus analīze Lafēra līknes kontekstā	25
7. Ietekmes uz tirgu izvērtējums	31
Secinājumi.....	37
Ieteikumi	39
Izmantotā literatūra.....	41

IEVADS UN PĒTĪJUMA AKTUALITĀTE

Smēķēšana ir viena no izplatītākajām atkarībām visā pasaulē, kas ik gadu izraisa miljoniem nāves. Tabakas smēķēšana ir viens no galvenajiem cēloņiem sirds un asinsvadu slimībām, kas ir izplatītākais nāves iemesls Latvijā.

Akcīzes nodoklis ir instruments, ar kā palīdzību mēģināts nodrošināt tabakas lietošanas samazināšanos, taču šim nodoklim ir vairāki mērķi, kurus jācenšas nodrošināt un sasniegt vienlaicīgi:

1. Fiskālā funkcija - iekasēt Latvijas valsts budžetā nodokļa ieņēmumus;
2. Samazināt vides piesārņojumu un sekmēt sabiedrības vēlmi iespēju robežās izmantot alternatīvas preces, kas būtu mazāk kaitīgas videi;
3. Uzlabot iedzīvotāju veselības paradumus, cenšoties ierobežot veselībai kaitīgo preču iegādi un to izmantošanu.

Saprotams, ka visus šos mērķus jācenšas sasniegt, turklāt vienlaicīgi, taču Finanšu ministrija kā galveno akcīzes nodokļa mērķi izvirza fiskālo, t.i. nodrošināt valsts budžeta ieņēmumus (FM, 2021). Kā viens no fiskālajiem instrumentiem, lai izpildītu šo mērķi, gandrīz vienmēr tiek izmantots akcīzes nodokļa likmju palielināšana. Tomēr nodokļa likmju palielināšana tiek skatīta pārsvarā fiskālā mērķa kontekstā, nevērtējot ietekmi uz tirgu un vai rezultāts tiks sasniegts. Piemēram, ne vienmēr sabiedrības veselību uzlabo tas, ka tiek palielināta tabakas izstrādājumu akcīzes nodokļa likme. Patērētājs sev vēlamu produktu tāpat iegūs, tikai jautājums vai jau legālā ceļā.

Eiropas vēža apkarošanas plāns (EBCP) ir nospraudis konkrētu virzienu tabakas kontroles pasākumiem, kas neizbēgami ietekmēs arī akcīzes nodokļa politiku dalībvalstīs. Plāns paredz izveidot "paaudzi bez tabakas", kurā līdz 2040. gadam tabaku lieto mazāk nekā 5% iedzīvotāju. Uz doto brīdi pēc Pasaules veselības organizācijas (PVO) aplēsēm, pasaulē ir 22,3% tabakas lietotāju (2000.gadā 32,7%) (WHO, 2022). Pagaidu nostādne ir sasniegt PVO mērķi līdz 2025. gadam, proti par 30% samazināt tabakas lietošanu salīdzinājumā ar 2010. gadu, kas atbilst aptuveni 20% smēķēšanas izplatībai Eiropas Savienībā.

Pēdējos gados pasaules attīstītajās valstīs cigarešu smēķēšana pakāpeniski samazinās. Neskatoties uz pozitīvo tendenci, smēķēšana nemainīgi saglabājas kā primārs riska faktors iedzīvotāju invaliditātei un priekšlaicīgai nāvei, īpaši vīriešiem, kuru vidū ikdienas smēķētāju īpatsvars ir ļoti augsts. Vienlaicīgi ar smēķējošo iedzīvotāju īpatsvara samazināšanos, novērojamas jaunas tendences smēķēšanas paradumos (Grīnberga, 2019).

Kopumā Eiropas Savienībā akcīzes nodokļa likmes tabakas izstrādājumiem tiek regulētas pēc Padomes direktīvas nr. 2011/64/ES "Par tabakas izstrādājumiem piemērotā akcīzes nodokļa struktūru un likmēm" (pieņemta 2011. gada 21. jūnijā). Tomēr problēmas rada tas, ka visiem alternatīviem tabakas un nikotīna izstrādājumiem, bezdūmu produktiem nav harmonizētas produkta plūsmas un kontroles kopējā pasaules un ES telpā, kas tiktu regulēta šajā direktīvā. Katra valsts nosaka savu regulējumu un

akcīzes nodokļa likmes un struktūru. Kamēr Jaunzēlandē šādi produkti ir atļauti, Austrālija tos aizliedz, tikmēr, piemēram, interneta vidē to iegādi no Jaunzēlandes neviens nekontrolē.

Ir paredzamas izmaiņas Tabakas Akcīzes Direktīvā, nosakot e-cigaretēm, karsējamai tabakai un beztabakas nikotīna spilventiņiem atsevišķas nodokļa kategorijas, nevis iekļaut šos produktus kādā no jau esošajām. Jāpiebilst, ka e-cigaretes un beztabakas nikotīna spilventiņi tabaku nesatur, un direktīvā tos plānots iekļaut kā ar tabaku saistītus izstrādājumus. Šajā pētījumā visi trīs minētie bezdūmu tabakas un ar to saistītie izstrādājumu veidi kopā nosaukti par “alternatīviem tabakas izstrādājumiem.”

Katrā dalībvalstī ir savs produktu lietotāju īpatsvars, katrai valstij savs nelegālā tirgus apmērs un līdz ar to arī sava pieeja šī tirgus regulēšanā. Latvija jau 2021.gadā mainīja akcīzes nodokļa aprēķināšanas metodiku e-cigaretēm, nosakot vienkāršotāku un komersantiem izprotamāku sistēmu, kas balstīta uz vienas vienības, konkrēti ml aplikšanu ar nodokli, neņemot vērā nikotīna koncentrāciju u.tml. Arī karsējamā tabaka tiek aplikta ar nodokli, balstoties uz konkrētu svaru, nevis uz vienību skaitu, kas nebūtu atbilstošākais risinājums šim produktam.

Tabakas akcīzes direktīvas izmaiņas var radīt lielu administratīvo un finanšu slogu jaunas sistēmas ieviešanai, kaut gan šos līdzekļus varētu novirzīt legālā un nelegālā patēriņa kontrolei.

Līdz ar to pētījumā tiek noskaidrots akcīzes nodokļa alternatīvajiem tabakas izstrādājumiem esošā situācija un ietekme, kā arī izsvērtas politikas attīstības iespējas, lai saprastu, vai tabakas akcīzes direktīvas izmaiņas ir pamatotas un nepieciešamas.

Pētījuma objekts ir alternatīvo tabakas izstrādājumu tirgus Latvijā. Pētījuma priekšmets ir nodokļu politika alternatīvajiem bezdūmu tabakas izstrādājumiem.

Pētījuma hipotēze ir alternatīvo tabakas izstrādājumu akcīzes nodokļa palielināšana nesniedz pietiekamu ietekmi uz sabiedrības veselības uzlabošanu, tādēļ veikt nodokļa palielināšanas pasākumus var būt neefektīvi gan no smēķēšanas apkarošanas viedokļa, gan no nelegālā tirgus attīstības viedokļa.

Pētījuma mērķis ir novērtēt akcīzes nodokļa ietekmi uz alternatīvo tabakas izstrādājumu legālā un nelegālā tirgus attīstības tendencēm.

Pētījuma uzdevumi:

1. Noskaidrot plānoto tabakas akcīzes direktīvas izmaiņu pamatotību un aktualitāti;
2. Veikt esošajā direktīvā neiekļauto alternatīvo tabakas izstrādājumu izplatības un to iemeslu, kā arī akcīzes nodokļa analīzi;
3. Izvērtēt alternatīvo tabakas izstrādājumu nelegālā tirgus tendences;
4. Izvērtēt alternatīvo tabakas izstrādājumu ietekmi uz patēriņu;
5. Sniegt priekšlikumus alternatīvo tabakas izstrādājumu segmenta fiskālajam attīstības scenārijam un ietekmes monitoringam.

Analizējot datus par alternatīvo tabakas izstrādājumu tirgu, var atzīmēt to pieaugošo popularitāti arī Latvijā. Latvija akcīzes nodokli alternatīvajiem tabakas izstrādājumiem sāk piemērot jau no 2016. gada, lai gan akcīzes nodokļa uzlikšana šiem

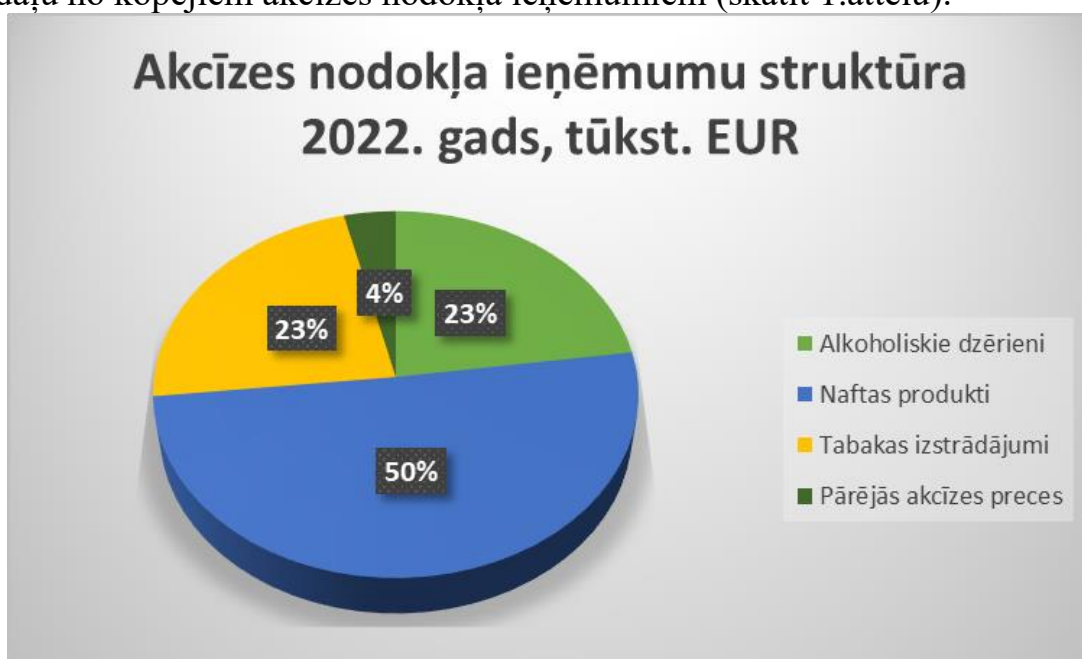
izstrādājumiem līdz šim ES nav saskaņota, tādējādi radot risku vienotā tirgus darbībai. Datu analīze rāda, ka, pieaugot karsējamās tabakas izstrādājumu pārdošanas apjomam, cigarešu apjoms samazinās. Lai gan ir pieaudzis elektronisko cigarešu apjoms, tas neliecina par ciešu korelāciju ar cigarešu pārdošanas apjoma tendencēm. Diemžēl pagaidām datu laika rindas ir pārāk mazas, lai noteiktu regresijas rezultātus, lai tie būtu būtiski. No 2022. gada 1. janvāra Latvija strauji palielināja akcīzes nodokli karsējamās tabakas izstrādājumiem, kas šobrīd atspoguļoja šo izstrādājumu pārdošanas apjomu samazināšanos, bet savukārt cigarešu pārdošanas apjoms atkal auga straujāk.

Valdības primārā politika ir veselības aizsardzība, tādējādi veicinot tabakas smēķēšanas samazināšanu, līdz ar to arī nodokļu politikai jābūt samērīgai un atbilstošai par labu bezdūmu produktiem, bet Latvijā no 2022. gada akcīzes nodoklis drīzāk ir par labu cigaretēm.

1. PLĀNOTĀS TABAKAS AKCĪZES DIREKTĪVAS IZMAIŅU APSKATS UN AKTUALITĀTE ALTERNATĪVAJIEM TABAKAS IZSTRĀDĀJUMIEM

Akcīzes nodoklis ir specifisks patēriņa nodoklis, ko piemēro noteiktām patēriņa preču grupām, kuras ir saražotas vai tiek ievestas valstī. Akcīzes nodokļa mērķis ir ierobežot to preču patēriņu, kas ir kaitīgas apkārtējai videi un cilvēkiem, kā arī dot valstij ieņēmumus, apliekot ar papildu patēriņa nodokli (papildus pievienotās vērtības nodoklim) preces, kas nav pirmās nepieciešamības preces. Tomēr aiz šīs akcīzes nodokļa definīcijas, kas minēta Valsts ieņēmumu dienesta mājas lapā, galvenokārt, akcīzes nodoklis ir budžeta ieņēmumu avots, kas nodrošina 10% no kopējiem valsts budžeta ieņēmumiem.

Tabakas izstrādājumi ir viens no akcīzes nodokļa segmentiem, kas sastāda gandrīz ceturto daļu no kopējiem akcīzes nodokļa ieņēmumiem (skatīt 1.attēlu):

1.attēls Akcīzes nodokļa ieņēmumu struktūra 2022.gada

Avots: VID, 2023

Eiropas Savienībā akcīzes nodoklis kā patēriņa nodoklis ļoti strikti tiek reglamentēts attiecībā uz akcīzes nodokļa piemērošanu trim preču grupām, tas ir, naftas produktiem, alkoholiskajiem dzērieniem un tabakas izstrādājumiem (FM, 2021). Tie ir nozīmīgākie segmenti arī Latvijas gadījumā. Kaut arī pamatnostādnes ir vienotas attiecībā uz nodokļa minimālo likmju noteikšanu, aplikamo preču struktūras saskaņošanu, kā arī šo preču aprites un nodokļa maksāšanas kārtības saskaņošanu, tomēr katras valsts pārziņā ir tādi faktori kā precīzas nodokļa likmes noteikšana, aprēķina metodikas izveide u.c.

Kopumā Eiropas Savienībā akcīzes nodokļa likmes tabakas izstrādājumiem tiek regulētas pēc Padomes direktīvas nr. 2011/64/ES “Par tabakas izstrādājumiem piemērotā akcīzes nodokļa struktūru un likmēm” (pieņemta 2011. gada 21. jūnijā).

Izskatīšanai ir iesniegts jauns iniciatīvu projekts, kas paredz izmaiņas attiecībā uz alternatīvo produktu normatīvo regulējumu. Līdz šim brīdim neviens no alternatīviem

tabakas izstrādājumiem nav kategorizēts direktīvā, nosakot kopīgus nodokļa aprēķina principus. Iniciatīva paredz iekļaut elektroniskās cigaretes, karsējamo tabaku un citus izstrādājumus kopējā tabakas un to aizstājējproduktu tirgus harmonizācijā.

2018.gadā Eiropas Komisija ir sniegusi savu vērtējumu par šādiem priekšlikumiem. Ņemot vērā pieejamo datu trūkumu un uz to brīdi nenosakāmo tirgus virzienu, eksperti nevienojās noteikt vienotu pieeju visām valstīm. Pie iemesliem tika minēts arī neviennozīmīgais šo produktu ietekmes uz veselību izvērtējums, jo nav iespējams noteikt kādas sekas no šo produktu lietošanas var būt patērētājam ilgtermiņā. Tā brīža aktuālie dati nav snieguši pietiekamus pierādījumus, lai atbalstītu priekšlikumu saskaņotai pieejai e-cigarešu nodokļu uzlikšanai. Protams, kā būtisks iemesls izmaiņu nepieciešamībai tiek minēts straujais patēriņa pieauguma tempa fenomens, neskatoties uz to, ka kopējā smēķēšanas īpatsvarā šie produkti joprojām sastāda niecīgu daļu. Laika posmā no 2013.-2017.gadam e-cigarešu patērētāju loks ir pieaudzis no 6 līdz 12 miljoniem, savukārt karsējamās tabakas lietotāji sasniedza 1,3 miljonus laika posmā no 2016.-2018.gadam (European Commission, 2020).

Iniciatīvas mērķis ir novērst informācijas trūkumu, izmantojot pieejamos datus, lai izvērtētu pareizu saskaņotu pieeju šo produktu aplikšanai ar nodokļiem, kas būtu vienota visā Eiropā.

Šobrīd katra dalībvalsts pati nosaka alternatīvo tabakas izstrādājumu normatīvo regulējumu, līdz ar to Eiropas Komisija uzskata, ka tas ir būtisks šķērslis vienotai produktu izsekojamībai. Ne elektroniskās cigaretes, nedz arī karsējamā tabaka nav iekļautas direktīvas regulējumā, tāpēc ir radušās bažas par to, ka nenotiek pietiekamas šo produktu izvērtēšanas procedūras.

Izvērtējot plānoto izmaiņu kopumu jāatzīst, ka direktīvas izmaiņas tiek veiktas, lai, piemērojot nodokļus, mazinātu patēriņu un mēģinātu ierobežot piekļuvi “mazāk ar nodokli apliktām” alternatīvām.

Eiropas Komisija apzinās, ka neviens pasākums šīs jomas sakārtošanā nebūs bez riskiem un negatīvajām izpausmēm, taču tāpat iesaka pieņemt harmonizētu nodokļa piemērošanu – **izveidot atsevišķu nodokļa kategoriju** gan karsējamai tabakai, gan visu veidu palīgmateriāliem, kurus paredzēts izmantot e-cigaretē un otrajā posmā apsvērt **mērenas ES minimālās likmes piemērošanu produktu apjomam**, ko varētu pārskatīt vēlāk, kad būs pietiekama vienprātība šo produktu sabiedrības veselības kontekstā (European Commission, 2020). Šeit gan jāatzīmē, ka “mērena ES minimālā likme” šobrīd ir ļoti abstrakts izteikums, ņemot vērā atšķirīgo patēriņa īpatsvaru ES valstīs.

Karsējamās tabakas kontekstā šobrīd dalībvalstīm saprotamāka un pieņemamāka ir nodokļa likmes piemērošana par svara vienību, nevis produkta vienību. Jāņem vērā, ka, lai gan ES izplatītākais karsējamās tabakas vienību veids ir t.s. “stienšos”, vienības savstarpēji atšķiras gan svara, gan formas ziņā. Eiropas Komisija norāda, ka karsējamās tabakas svars par vienību ir būtiski mazāks kā citiem tabakas veidiem, līdz ar to tas rada nevienlīdzību. Saskaņošanas priekšrocība pirmām kārtām būtu vienmērīgāka pārrobežu kustība un labāka kontrole (izmantojot akcīzes preču kustību un kontroles sistēmas) un pašreizējā administratīvā sloga samazināšanu, ko rada atšķirīgās pieejas

starp valstīm (European Commission, 2020). Tomēr jāatzīmē, ka jaunu tehnisko risinājumu ieviešana un uzturēšana, kā arī nodokļu administrācijas sistēmu atjaunošana tāpat prasīs ieguldījumus – gan finanšu, gan administratīvos resursus.

Tiek apsvērts priekšlikums e-cigaretēm harmonizēt nodokli, ņemot vērā nikotīna koncentrācijas apmērus, taču tas atkal sarežģīs administrēšanu, lai pārbaudītu patieso nikotīna koncentrāciju. Tas rada arī būtisku krāpšanas risku nākotnē, kad komersants var mēģināt norādīt neprecīzu nikotīna koncentrāciju savam produktam, lai iekļautos kādos noteiktos akcīzes nodokļa rāmjos. Turklāt, piemēram, Latvijā e-cigaretēm sākot ar 2021.gadu jau ir mainīta nodokļa aprēķināšanas metodika.

Eiropas Komisija uzskata, ka paredzētās izmaiņas samazinās nodokļu plaisas apmērus, tomēr Latvijā gadiem pastāv augsts ēnu ekonomikas līmenis, un ir diskutējama izmaiņu ietekme uz nodokļu plaisu no šāda veida izmaiņām kontekstā ar Lafēra līknes principu.

Akcīzes nodoklis par pētījumā apskatītajiem produktiem veido ļoti nelielu daļu kopējā akcīzes nodokļa struktūrā – vidēji līdz 0,05% pēdējo gadu laikā. Tehniskie un administratīvie pasākumi nodokļa noteikšanas metodikas izmaiņu ieviešanā var izrādīties dārgāki, kā paša pasākuma pozitīvs fiskālais efekts. Turklāt, ņemot vērā pasaulē notiekošos politiskos konfliktus, nav iespējams prognozēt tehnisko risinājumu pielāgošanas izmaksu apmēru.

Turklāt aktuāls ir jautājums par to, vai nodokļa noteikšanas metodikas maiņa tiešām samazina patērēto daudzumu un izraisa pozitīvu ietekmi uz cilvēka veselību, kas ir viens no primārajiem akcīzes nodokļa mērķiem. Laika posmā no 2018. līdz 2019.gadam akcīzes nodoklis karsējamai tabakai pieauga samērīgi, vienlaikus karsējamā tabaka bija pilnīgi jauna prece tirgū, kura pamazām ieguva atpazīstamību - smēķētāji pārgāja no citiem tabakas produktiem uz karsējamo tabaku, tādēļ pieauga pārdotie apjomi. Šī pati dinamika turpinājās arī 2019.-2020.gadā (samērīgs nodokļa pieaugums un kategorijas izaugsme). Turpretim no 2020.gada līdz 2021.gadam ļoti radikāli pieauga karsējamai tabakai akcīzes nodoklis no 75 EUR/kg līdz 160 EUR/kg, kā ietekmē tirgū laistie kasējamās tabakas apjomi samazinājās – tas varētu liecināt, ka daļa karsējamās tabakas lietotāju pārgāja citu produktu lietošanu: uz e-cigaretēm, uz smēķējamo tabaku vai atsāka smēķēt cigaretes. Tādējādi nevar secināt, ka nodokļa pieaugums veicināja sabiedrības veselību vai kā samazināja kopējo tabakas izstrādājumu patēriņu.

2. ESOŠAJĀ TABAKAS AKCĪZES DIREKTĪVĀ NEIEKĻAUTO PRODUKTU AKCĪZES NODOKĻA IZMAIŅAS LATVIJĀ

Pēdējo piecu gadu laikā ir strauji augusi dažādu alternatīvo tabakas izstrādājumu popularitāte, kas attiecīgi arī paplašina ar akcīzes nodokli apliekamo objektu klāstu. Turklāt, kā minēts iepriekš, katra ES valsts var izvēlēties vai aplikēt šādus produktus ar akcīzes nodokli, kā arī noteikt papildus specifikācijas, jo Eiropas Savienības līmenī nav izveidota nodokļa harmonizācija šīm tabakas izstrādājumu kategorijām (World bank

Group, 2019). Balstoties uz šiem noteikumiem, Latvijā fiskālu apsvērumu dēļ ar akcīzes nodokli tiek aplikti ne tikai klasiskie tabakas produkti, tādi kā cigaretes, cigāri un cigarillas, smalki sagriezta tabaka cigarešu uztīšanai, tabakas lapas un smēķējama tabaka. Ņemot vērā pieaugošos patēriņa rādītājus, par akcīzes nodokļa objektiem ir kļuvuši tādi produkti kā karsējamā tabaka, elektroniskajās cigaretēs izmantojamais šķidrums, un, sākot ar 2021.gada 1.janvāri, arī tā sagatavošanas sastāvdaļas un tabakas aizstājējprodukti.

Ieviešot jaunu ar akcīzes nodokli apliekamo kategoriju, patērētājiem un ražotājiem tiek dota skaidrība par nodokļa piemērošanu konkrētajām kategorijām, tas samazina nodokļu sistēmas sarežģītību un nodrošina produktu efektīvu uztveršanu (Perkins, 2018).

Vēl svarīgāk ieviešot jaunu ar nodokli apliekamo kategoriju, ir nodrošināt saprotamu un skaidru nodokļa aprēķina metodiku, lai arī komersantam, kurš būs šī nodokļa maksātājs, ir nepārprotami skaidrs, kas konkrēti ir ar nodokli apliekamais objekts un kādas ir likmes. Pretējā gadījumā ir liels risks, ka komersants, baidoties no sarežģītiem aprēķina algoritmiem un metodikām, izvēlēsies šo produktu vispār nedeklarēt un laist aprītē nelegāli. Jo vienkāršāka akcīzes nodokļa aprēķināšana, jo lielāka iespēja, ka komersants to izpratīs un nodrošinās valsts budžetam tik svarīgos nodokļa ieņēmumus.

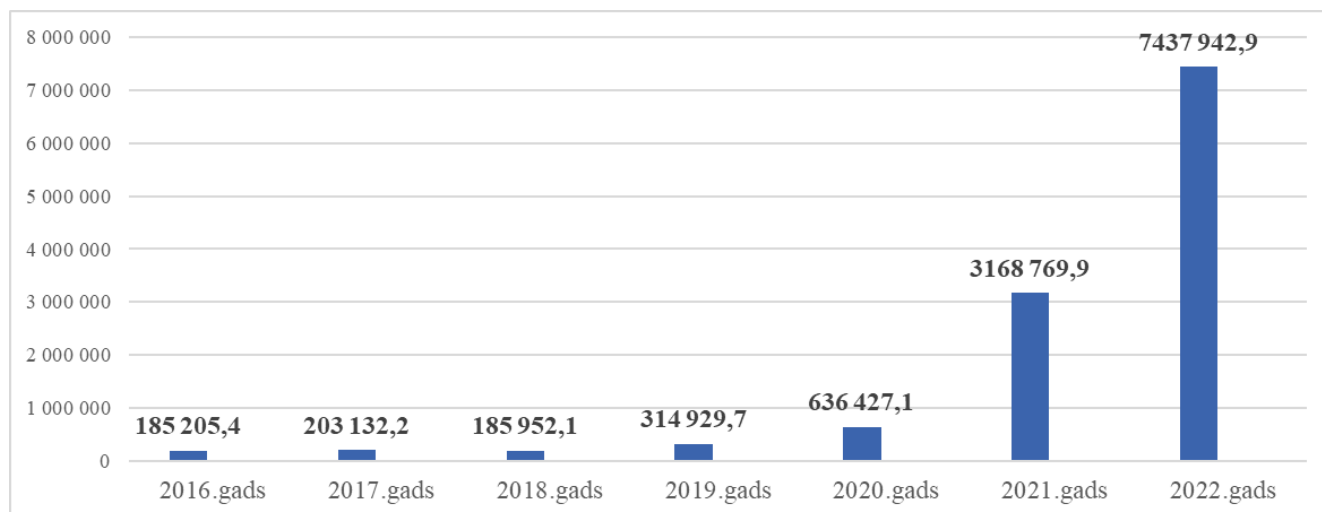
Kā piemēru var minēt akcīzes nodokļa likmes elektroniskajās cigaretēs lietojamajam šķidrumam (skatīt 1.tabulu).

1.tabula Akcīzes nodokļa likmes alternatīvajiem tabakas izstrādājumiem Latvijā 2019. – 2023.g.

		01.01.2019	01.01.2020	01.01.2021	01.01.2022	01.01.2023
Tabakas aizstājējprodukti		-	-	80 euro par 1000 g	100 euro par 1000 g	120 euro par 1000 g
Elektroniskās cigaretēs	izmantojamais šķidrums	0,01 euro par 1 ml šķidruma plus 0,005 euro par 1 mg nikotīna	0,01 euro par 1 ml šķidruma plus 0,005 euro par 1 mg nikotīna	-	-	-
	izmantojamais šķidrums un elektroniskajās cigaretēs izmantojamā šķidruma sagatavošanas sastāvdaļas	-	-	0,12 euro par 1 ml šķidruma	0,16 euro par 1 ml šķidruma	0,20 euro par 1 ml šķidruma
Karsējamā tabaka		70 euro par 1000 g	75 euro par 1000 g	160 euro par 1000 g	207 euro par 1000 g	218 euro par 1000 g

Avots: VID, 2021.

No 2016.gada 1.jūlija par akcīzes nodokļa objektu kļuva elektroniskajās cigaretēs izmantojamais šķidrums. Kopš 2016.gada akcīzes nodokļa likme un aprēķināšanas metode šim produktam netika mainīta piecus gadus. Tomēr ar 2021.gadu, tika noteikta vienkāršāka un komersantam saprotamāka nodokļa aprēķināšanas kārtība, vairs netiek veikta komplicētā nodokļa aprēķināšana, bet noteikta vienota likme par vienu ml šķidruma.

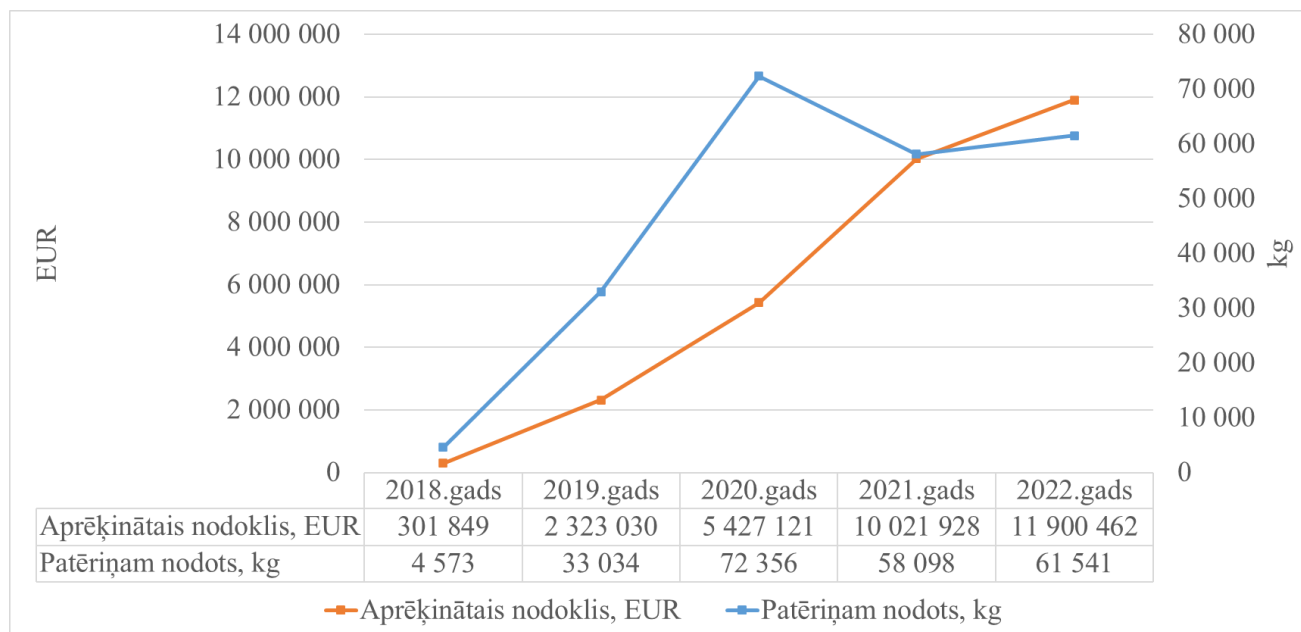
2.attēls Aprēķinātais akcīzes nodoklis par elektroniskajās cigaretēs izmantojamo šķidrumu un to sagatavošanas sastāvdaļām* 2016.-2022.g., EUR

Avots: VID, 2023

* e-cigarešu šķidrumu sagatavošanas sastāvdaļas ar akcīzes nodokli apliek no 2021.g.

Kā redzams attēlā, sākot ar 2021.gadu vērojams būtisks aprēķinātā akcīzes nodokļa pieaugums gandrīz 5 reizes. Taču to ir ietekmējusi nevis pieaugoša elektronisko tabakas ierīču lietošana, bet gan aprēķina metodikas maiņa un nodokļa bāzes paplašināšana, apliekot arī šķidrumu sagatavošanas sastāvdaļas. Tātad arī vienkāršota nodokļa aprēķināšana un ne komplicētas likmes noteikšana var veicināt komersanta vēlmi un iespējas veikt komercdarbību ar šiem produktiem un godīgi nomaksāt attiecīgos nodokļus. Šis faktors liek apšaubīt iespējamus scenārijus, realizējot ieceri mainīt nodokļa aprēķināšanas kārtību citiem alternatīviem produktiem.

Karsējamā tabaka ir iekļauta ar akcīzes nodokli apliekamo objektu kategorijā kopš 2016.gada 1.marta. Kopš 2017.gada 1.janvāra katru gadu ir bijis akcīzes nodokļa likmes pieaugums. Ar 2021.gada 1.janvāri karsējamā tabaka piedzīvo ļoti būtisku nodokļa likmes pieaugumu - apmērs tiek palielināts vairāk kā 2 reizes – no 75 uz 160 euro par kg, taču 2023.gadā likme sasniedz 218 euro par kg produkta.

3.attēls Karsējamās tabakas legālais patēriņš un aprēķinātais akcīzes nodoklis Latvijā

Avots: VID, 2023

Kā redzams 3.attēlā, tad līdz ar būtisko nodokļa likmes palielinājumu 2021.gadā aprēķinātā akcīzes nodokļa apmērs budžetā tiešām ir pieaudzis 2 reizes, kas izpilda nodokļa fiskālos mērķus, bet neskaidrs ir jautājums par ietekmi uz legālā patēriņa izmaiņām šajā periodā. No 2020. uz 2021.gadu patēriņam nodoto karsējamās tabakas kg apjoms ir samazinājies par gandrīz 20%. Tā kā produkts tiek pieskaitīts pie alternatīvo tabakas izstrādājumu kategorijas, kas šobrīd ir īpaši aktuāli, šī produkta patēriņam būtu tikai jāpieaug. Salīdzinot 2022.gadu pret 2021.gadu nav novērojams būtisks pieaugums, tikai 6%. Ja patērētāju uzvedības prognozes liek domāt, ka karsējamās tabakas apjoms pieaugs, bet legālajā tirgū tas nenotiek, tas var liecināt, ka patērētājs produktu iegūst nelegāli, veicinot ēnu ekonomikas attīstību valstī. Muitas dienesti aizvien biežāk saskaras ar karsējamās tabakas kontrabandas gadījumiem.

Kopumā kopš karsējamā tabaka tiek aplikta ar nodokli, to palielinot katru gadu, ir vērojams nodokļa likmes kāpums par 158% piecu gadu laikā. Ņemot vērā, ka pirmo reizi karsējamā tabaka tika nodota patēriņam tikai 2018.gadā un tās daudzumi nav apjomīgi, salīdzinot ar citiem tabakas izstrādājumiem, kā cigaretes, ir diskutējama vajadzība veikt šī nodokļa izmaiņas. Tāpat arī neracionāls būtu lēmums mainīt akcīzes nodokļa aprēķināšanas metodiku šim produktam, jo tas tikai veicinātu nelegālā tirgus attīstību šajā segmentā. Uz doto brīdi ir skaidri nedefinēta akcīzes nodokļa likmes noteikšana karsējamai tabakai – konkrēti eiro par 1000 g produkta. Mainot šo noteikšanas principu (kā, piemēram, bija elektroniskajām cigaretēm izmantojamam šķidrumam komplicētais variants līdz 2020.gada 31. decembrim), pastāv risks, ka modelis nebūs skaidri saprotams komersantiem, un galu gala arī attiecīgajiem dienestiem, kas izraisīs neskaidrības un, iespējams, nenomaksātus nodokļus budžetā. Nenovēršami ir iespējami arī cilvēcisko kļūdu gadījumi deklarāciju iesniegšanā, kas novedīs pie neiegūtiem ieņēmumiem valsts budžetā.

3. ALTERNATĪVO TABAKAS IZSTRĀDĀJUMU LEGĀLĀ PATĒRĪĀ ANALĪZE

Saskaņā ar Eirobarometra datiem smēķēšanas izplatība ES ir samazinājusies no 29% līdz 26% no 2009.gada beigām līdz 2017.gadam, kas nozīmē, ka regulāro smēķētāju skaits ir samazinājies no aptuveni 117 miljoniem līdz 103 miljoniem. Paliek būtiskas atšķirības starp valstīm un iedzīvotāju grupām. Dažās ES dalībvalstīs (piemēram, Bulgārijā, Grieķijā) smēķētāji joprojām veido vairāk nekā 35% iedzīvotāju, savukārt citās valstīs (piemēram, Zviedrijā, Dānijā, Beļģijā, Īrijā un Apvienotajā Karalistē) smēķēšanas izplatība šobrīd ir krietni zem 20%. Turklāt, lai gan izplatība lielākajā daļā dalībvalstu ir samazinājusies, dažās no tām tā ir saglabājusies stabila vai pat palielinājusies (piemēram, Čehija, Portugāle un Slovēnija) (European Commission, 2020).

Kā īpašu piemēru var minēt Zviedriju, kurā pēc jau minētā Eirobarometra datiem jau bija viszemākais smēķētāju īpatsvars ES – vien 7%, kas 2022.gadā vēl samazinājās līdz 5.6%¹. Zviedrijā jau vēsturiski ir plaši izplatīti bezdūmu alternatīvie produkti kā tradicionālā zelējamā tabaka jeb “snus,” kuru Eirobarometra veiktajā aptaujā vismaz reizi mēnesī lietoja 18% Zviedrijas respondentu. Bezdūmu produktiem Zviedrijā tiek piemērotas arī būtiski zemākas akcīzes nodokļa likmes. Piemēram, saskaņā ar Zviedrijas Nodokļu aģentūras informāciju par paciņu ar 20 cigaretēm, kas maksā 60 SEK (jeb ~ 6 EUR), jāmaksā 33.40 SEK akcīzes nodoklis, savukārt par kilogramu “snus” būtu jāmaksā 468 SEK – jeb 9.36 SEK par 20g iepakojumu². Un par kilogramu beztabakas nikotīna spilventiņu – vien 200 SEK jeb 4 SEK par 20g iepakojumu.

Latvijā laika gaitā pamazām smēķētāju īpatsvars samazinājies, no 2016.gada uz 2018.gadu samazinājums ir par 9%. 2018.gadā smēķētāju īpatsvars bija 25%, lai gan vīriešu vidū smēķēšana bija daudz izplatītāka kā sievietes vidū un tā veidoja 38% (SPKC, 2019).

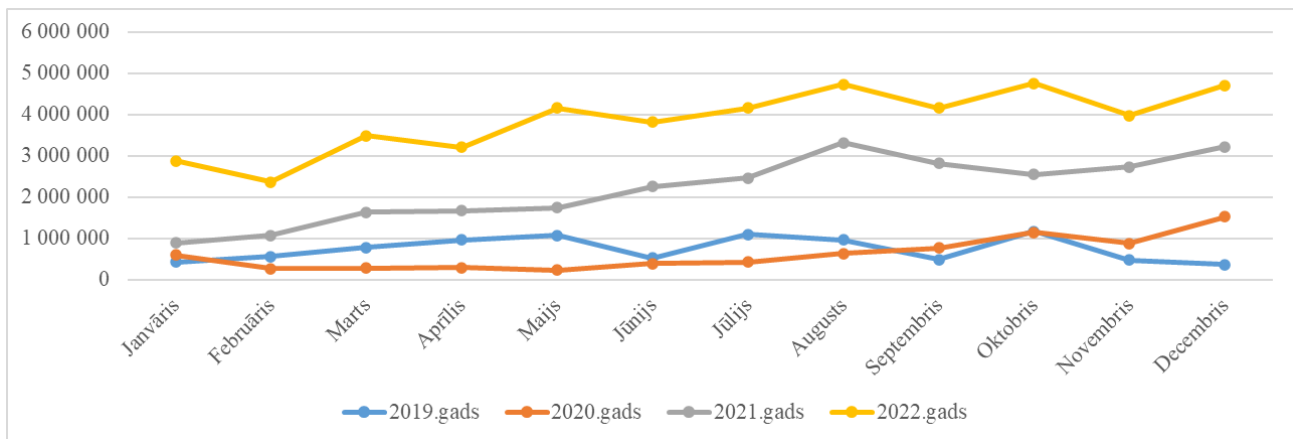
Kopš diezgan veiksmīgiem soļiem, kas veikti cigarešu lietošanas samazināšanā Latvijā, tādiem kā informatīvo ziņojumu izvietošana uz iepakojuma, iepakojumu izvietošanas aizliegums veikalos redzamā vietā u.c., ir strauji pieaudzis dažādu alternatīvo produktu lietošanas apmērs. Tas neizbēgami rosina likumdevējus nodrošināt attiecīgu normatīvo regulējumu, izvērtēt riskus un lemt par to, vai kāds no šiem produktiem ir jāaizliedz vai tomēr iespējams nodrošināt šī produkta legālu apriti, iekļaujot tos akcīzes produkta klāstā.

• ELEKTRONISKĀS CIGARETES

Elektroniskajās cigaretēs izmantojamo šķidrums ar akcīzes nodokli apliek no 2016.gada 1.jūlija. Pēc Valsts ieņēmumu dienesta akcīzes preču aprites datiem, e-cigaretēs izmantojamā šķidruma legālie apjomi pēdējo gadu laikā ir būtiski pieauguši.

¹ http://fohm-app.folkhalsomyndigheten.se/Folkhalsodata/pxweb/sv/A_Folkhalsodata/A_Folkhalsodata__B_HLV__aLevva_nor__aagLevvanortobak/hlv1tobaald.px/

² Zviedrijas Nodokļu aģentūras mājas lapā www.skatteverket.se sniegtā informācija

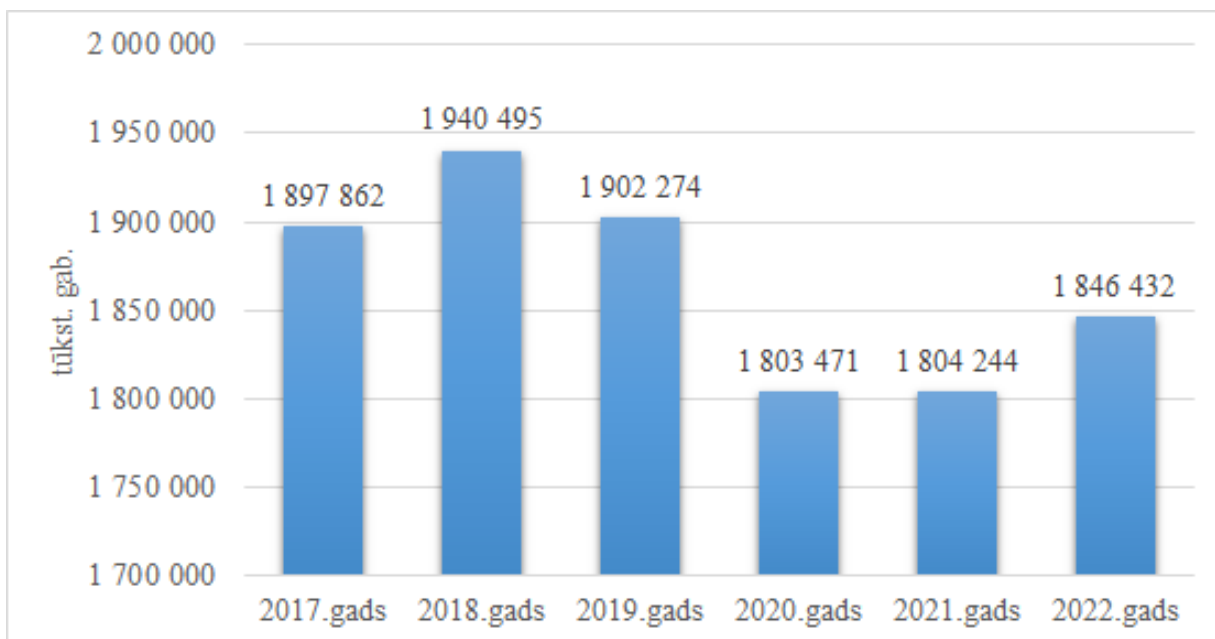
4.attēls Patēriņam nodoto e-cigaretēs izmantojamo šķidrumu apjoms Latvijā, milj.ml

Avots: VID, 2023

Dati par patēriņam nodoto e-cigaretēs izmantojamo šķidrumu apjomu ir pieejami no 2016.gada 1.jūlija, kad šis produkts tika atzīts par ar nodokli apliekamo objektu, taču autori izceļ pēdējos 4 gadus, jo pirmajos gados ir notikušas neviennozīmīgas svārstības. No 2018.gada līdz 2019.gadam bija vērojams legālā patēriņa pieaugums par 60%, savukārt 2020.gadā kritums par 16%. 2021.gads iezīmējis strauju legālā patēriņa pieauguma tendenci, kas turpinās arī 2022.gadā. Tas ir gan saistīts ar vienkāršotākas nodokļa aprēķina metodikas ieviešanu šim produktam un nodokļa bāzes paplašināšanu, gan arī ar pieaugošo vienreiz lietojamo e-cigarešu popularitāti kopumā.

E-cigaretēs izmantojamo šķidrumu patēriņš pēdējo 4 gadu laikā ir bijis svārstīgs un patērētāja paradumi šajā segmentā ir mainīgi. Tas saistāms gan ar šī produkta popularitātes ietekmi uz patērētāja uzvedību, gan biežajām nodokļa izmaiņām.

Kā liecina Eiropas Komisijas pasūtītā Eurobarometra pētījuma dati (TNS, 2017), 61% e-cigarešu lietotāju sāka lietot e-cigaretes, lai samazinātu tabakas lietošanu, 31% tās uzskatīja par mazāk kaitīgām nekā tabakas produkti, 25% atzina, ka tās ir lētākas nekā tabakas produkti un tikai 6% izvēlējās e-cigaretes stilīguma dēļ. E-cigarešu lietošanas rezultātā 14% pārtrauca tabakas lietošanu pavisam un vēl 17% samazināja tabakas lietošanu. Lai noskaidrotu, vai starp e-cigarešu lietošanas apjomiem pastāv savstarpēja korelācija, e-cigarešu apjomi jāskata arī cigarešu tirgus kontekstā un jānoskaidro, vai tiešām palielinoties e-cigarešu tirgum, samazinās cigarešu patēriņš (skatīt 5.attēlu).

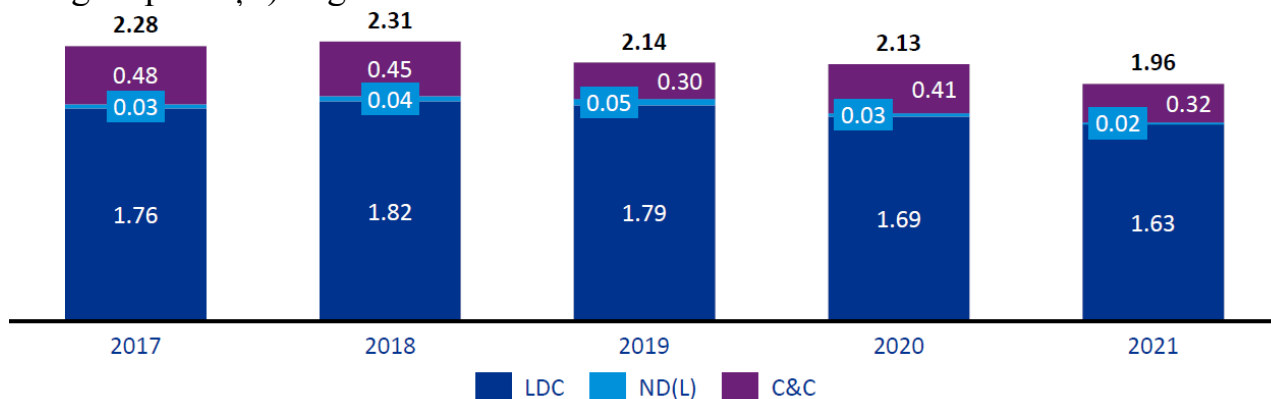

5.attēls Patēriņam Latvijā nodotās cigaretes, tūkst. gab.

Avots: VID, 2023

Pēc šiem datiem redzams, ka cigarešu patēriņš nav tik svārstīgs kā e-cigarešu segmentā. Gluži otrādi, pēdējo 3 gadu laikā ir vērojams legālā patēriņa pieaugums. No 2018. uz 2019.gadu cigarešu patēriņš samazinājās par 2%, nākamajā gadā par 5%. Tomēr kopš 2020.gada patēriņam nodoto cigarešu skaits ir pieaudzis par 0,04% 2021.gadā. VID dati norāda uz to, ka patēriņam nodoto cigarešu skaitam 2022.gadā ir pieaugoša tendence, salīdzinot ar 2021.gadu. Kopumā šajā periodā cigarešu patēriņš ir pieaudzis par 2,3%. Autori neizslēdz arī iespēju, ka kāda daļa no patērētājiem ir gan cigarešu, gan alternatīvo produktu lietotāji, tā sauktie duālie, kas vēl ir pārejas procesā un tiek ieskaitīti gan viena, gan otra segmenta statistikā.

Kopumā jāņem vērā, ka cigaretes vēl arvien dominē gan Latvijas tabakas izstrādājumu patēriņā, gan tabakas akcīzes nodokļu ieņēmumu struktūrā. Legālo cigarešu patēriņu lielā mērā ietekmē arī nelegālais cigarešu patēriņš. KPMG savā ikgadējā ziņojumā par nelegālo cigarešu patēriņu ES, Lielbritānijā, Norvēģijā un Šveicē secināja, ka kopējais cigarešu patēriņš Latvijā (ņemot vērā gan legālo, gan nelegālo patēriņu) ik gadu samazinās:

6.attēls Legālo Latvijas, legālo citu valstu un nelegālo – kontrabandas un viltoto – cigarešu patēriņš Latvijā 2017.-2021.gadā Avots: KPMG, 2022

Kompānijas "Kantar TNS" 2019.gada pētījuma "Bezdūmu tabakas produktu attīstības perspektīvas Latvijā" dati liecina, ka tradicionālās cigaretes gan Latvijā, gan ES ir visbiežāk lietotais tabakas produkts - tās izvēlas aptuveni 86% smēķētāju, bet 2021.gadā šis skaits ir sarucis līdz 80% (skatīt 6.attēlu) (Kantar, 2019, 2021). Savukārt 22% respondentu ikdienā izvēlas jaunākās paaudzes tehnoloģiju sasniegumu mazāk kaitīgām alternatīvām - karsējamu tabaku (2019.gadā tie bija tikai 2%) (Kantar/TNS, 2019, 2021).

Bāze: Visi tabaku un nikotīnu saturošu produktu lietotāji, n=615

* Rūpnieciski apstrādāta tabaka, kas sagatavota, lai izdalītu nikotīnu saturošu tvaiku, neizmantojot degšanas procesu

7.attēls Tabakas un citu nikotīnu saturošu produktu lietotāju īpatsvars Latvijā 2021.g.

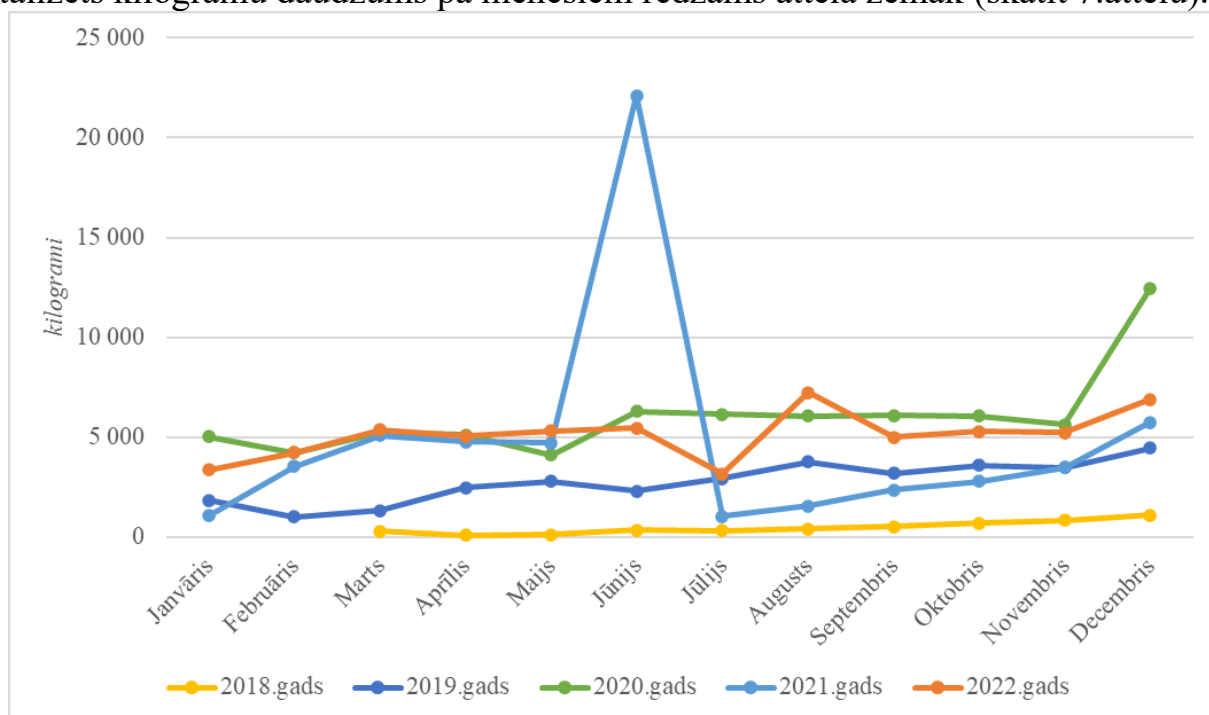
Avots: Kantar, 2021

“Kantar” 2021.gadā veiktajā pētījumā kopumā aptaujāti 1774 respondenti, no kuriem 35% atzīst tabaku un nikotīnu saturošu produktu un vielu lietošanu (2019.g. – 28%). To vidū 38% (2019.g. - 6%) ir bezdūmu tabakas produktu lietotāji. Pētījuma rezultātos konstatēts arī tas, ka liela daļa bezdūmu produktu lietotāju ir arī cigarešu lietotāji, tā saucamie duālie lietotāji.

Duālo lietotāju īpatsvars ir samērā liels – 24%, tomēr, kā jau secināts iepriekš, e-cigarešu patēriņš aug ļoti strauji, savukārt, arī Latvijā legāli iegādātu cigarešu patēriņš palielinās. Lai gan legālo cigarešu patēriņa pieaugumu var skaidrot ar nelegālā cigarešu patēriņa mazināšanos, no pieejamiem datiem nevar secināt, cik lielā mērā e-cigarešu lietošana palīdz lietotājiem atnest smēķēšanu un, vai šie duālie lietotāji izmanto alternatīvos tabakas izstrādājumus, lai atmestu smēķēšanu, kā tas tiek uzskatīts sabiedrībā.

• KARSĒJAMĀ TABAKA

Sakarā ar pieaugošo pieprasījumu tirgū, 2018. gadā ir paplašinājies patērētājiem pieejamais tabakas izstrādājumu sortiments – Latvijas tirgū tiek piedāvāta karsējamā tabaka. 2018.gadā patēriņam nodoti 4.5 tonnas karsējamās tabakas, 2019.gadā – 33 tonnas, savukārt 2020.gadā dubultots šis apjoms. Kā tika apskatīts jau iepriekš, 2021.gadā karsējamās tabakas legālie apmēri ir samazinājušies par gandrīz 20%, nodrošinot 10 milj. EUR akcīzes nodokļu ieņēmumus budžetā, kas veido 4.16% no visiem tabakas akcīzes ieņēmumiem Latvijā (Akcīzes preču aprīte 2021.gadā, 2022). 2022.gadā karsējamās tabakas patēriņš palielinājās par 5.9% attiecībā pret 2021.gadu. Detalizēts kilogramu daudzums pa mēnešiem redzams attēlā zemāk (skatīt 7.attēlu).

8.attēls Patēriņam nodotās karsējamās tabakas apjomi Latvijā kopš 2018.gada pa mēnešiem, kg

Avots: VID, 2023

Karsējamās tabakas legālais patēriņš 2019. – 2020.gadam ir pieaudzis vairāk kā 2 reizes. 2021.gads ienes svārstību vēsmas. Jānorāda, ka 2021.gada jūnijā, kur redzams būtisks pieaugums, ir veikta viena konkrēta komersanta preces pārvietošanas procedūra, kuras rezultātā arī maksāts nodoklis. Patēriņa analīze liecina, ka 2021.gadā patēriņam nodots par 45% mazāks karsējamās tabakas apjoms kā 2020.gadā. 2022.gadā vērojama neliela pieauguma tendence.

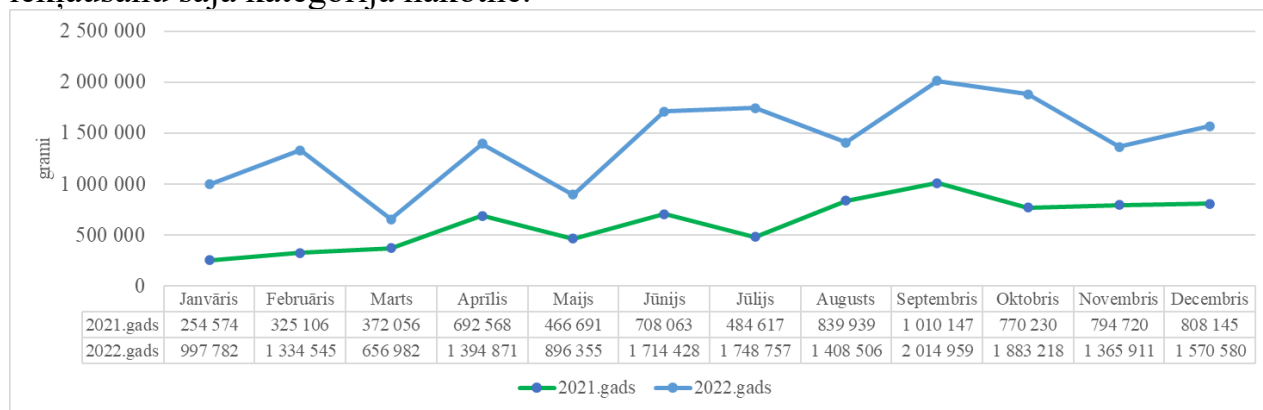
Pēc šiem datiem redzams, ka karsējamā tabaka ir tomēr nepastāvīgs akcīzes nodokļa ieņēmumu nodrošināšanas objekts. Turklāt, biežo nodokļa un citu prasību izmaiņu dēļ (piemēram, marķēšana) patēriņam nodoto karsējamās tabakas produktu daudzums 2018.-2022.gadā pa mēnešiem būtiski atšķiras, kas ierobežo šo produktu un cigarešu savstarpējā patēriņa regresijas analīzi pa mēnešiem. Taču datu analīze pa gadiem liecina ciešu sakarību starp karsējamās tabakas pieaugumu un cigarešu patēriņa palēninājumu.

Esošais nodokļa likmes paaugstinājums ir riska faktors patērētāju uzvedības maiņai. Ja plānots ieviest nodokļa aprēķina struktūras un metodikas maiņu, tas var radīt aizvien nestabilāku situāciju karsējamās tabakas segmentā, tai skaitā, nelegālā tirgus attīstības draudus.

• TABAKAS AIZSTĀJĒJPRODUKTI

No 2021.gada 1.janvāra likumā “Par akcīzes nodokli” ir ietverts vēl viens jauns ar nodokli apliekamais objekts - tabakas aizstājējprodukts. Tas ir produkts, kurš satur vai nesatur nikotīnu, kurš nav ārstniecības līdzeklis, tabakas izstrādājums, augu smēķēšanas produkts, bezdūmu tabakas izstrādājums, elektroniskajās smēķēšanas ierīcēs izmantojamais šķidrums vai elektroniskajās smēķēšanas ierīcēs izmantojamā šķidruma sagatavošanas sastāvdaļa un kuru paredzēts izmantot līdzīgi vai līdzīgiem mērķiem kā tabakas izstrādājumus, augu smēķēšanas produktus, bezdūmu tabakas izstrādājumus vai elektroniskajās smēķēšanas ierīcēs izmantojamo šķidrumu. (Par akcīzes nodokli, 2022). 2021.gadā akcīzes nodokļa likme bija 80 euro par 1 kilogramu produkta (skatīt 1.tabulu), 2022.gadā tā pieauga līdz 100 euro un 2023.gadā līdz 120 euro par kilogramu.

Kā jau teikts definīcijā, kas ir iekļauta likumā par akcīzes nodokli, šajā kategorijā iekļaujas ļoti daudz un ļoti dažādi produkti, tie galvenokārt tiek lietoti ar mērķi aizstāt smēķēšanu klasiskajā tās izpratnē. Tie ir gan nikotīna spilventiņi, gan citi orāli lietojamie produkti. Likumā iestrādātā definīcija neizslēdz citu jaunizveidotu produktu iekļaušanu šajā kategorijā nākotnē.

9.attēls Dati par tabakas aizstājējproduktiem 2021.- 2022.gads

Avots: VID, 2023

Dati skaidri norāda uz nepārprotamu un stabilu šo produktu patēriņa pieaugumu kopš tie ir kļuvuši par akcīzes nodokļa objektiem. Ja salīdzina 2021.gada un 2022.gada datus par patēriņam nodoto tabakas aizstājējproduktu apjomu, vērojams pieaugums 126% apmērā. Tabakas aizstājējprodukti ir inovatīvi produkti, un autori uzskata, ka nākotnē šajā kategorijā klasificēsies aizvien jauni produkti, līdz ar to paredzams, ka patēriņa apjoms tikai pieaugs.

Sarežģījumus nākotnē likuma normu piemērošanā var radīt jaunizveidoto produktu tehniskās specifikācijas un pielietošanas īpatnības, jo uz doto brīdi akcīzes nodokļa likme konkrētajiem produktiem ir noteikta tāpat kā karsējamai tabakai – konkrēts eiro

daudzums par 1000 gramiem. Karsējamās tabakas gadījumā ir skaidrs, ka viss tas daudzums arī tiek izmantots, izlietojot karsējamās tabakas vienību, taču ar jaunajiem inovatīvajiem produktiem ir savādāk. Ņemot vērā, ka šajā kategorijā iespējams ietilps arī cita veida ierīces, kas tiks izveidotas nākotnē un uz doto brīdi vēl nav laistas apgrozībā tirgū, iespējams tajās ierīcēs ne viss produkta svars būs kaitīgo vielu kopums, kas apliekams ar nodokli.

• DATU ANALĪZE

Datu analīze skaidri parāda, ka karsējamās tabakas izstrādājumiem ir ietekme uz kopējo tirgu un patērēto cigarešu apjomu.

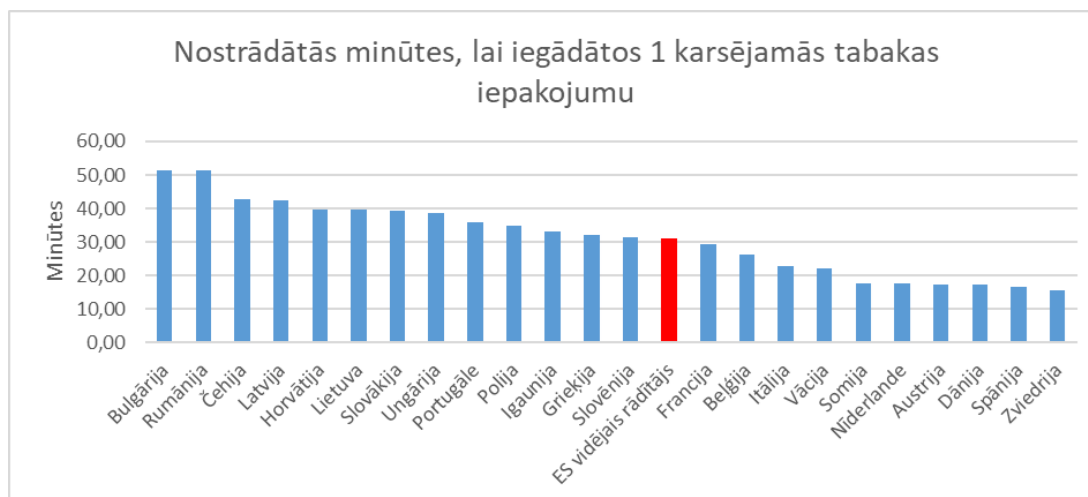
Jāatzīmē, ka karsējamās tabakas produktu un e-cigarešu akcīzes nodokļa likmju paaugstināšana un citas izmaiņas regulējumā (piem. marķēšana u.c.) izraisīja neadekvātu tirgotāju rīcību, proti, bija mēneši, kad tirgotāji īsu brīdi pirms nodokļa vai izmaiņām nodeva patēriņam 'gada apjoma normu' un bija 'tukšie' mēneši, kad pārdošanas apjomi bija ļoti mazi. Tādas būtiskas apjoma svārstības grūti novērtēt ar regresijas analīzi, jo nesakrīt ne ar akcīzes nodokļa izmaiņām, ne ar citu tabakas produktu pārdošanas apjomiem konkrētajā mēnesī. Tāpēc regresijas analīze veikta laika rindā par gadiem.

Nelineārās regresijas analīzē karsējamās tabakas izstrādājumu apjoma tendences norāda uz pietiekami ciešu korelāciju ar cigarešu tirgus apjomu (Multiple R: 0,872112; R kvadrāts: 0,760578; Koriģētais R kvadrāts: 0.680771; Standarta kļūda: 0,018373, p vērtība <0,05). Lai gan jāatzīmē, ka laika rinda pagaidām ir pārāk īsa, jo karsējamās tabakas izstrādājumi tirgū ir parādījušies tikai no 2018. gada.

Diemžēl citu produktu analīze vēl nesniedz būtiskus rezultātus, jo esošās laika rindas neuzrāda pietiekami ciešu korelāciju. Tas izskaidrojams ar to, ka tie salīdzinoši nesen parādījušies tirgū un nesen ir aplikti ar nodokli, tāpēc dati ar pietiekamu laika grafiku vēl nav pieejami, lai varētu veikt detalizētu regresijas analīzi.

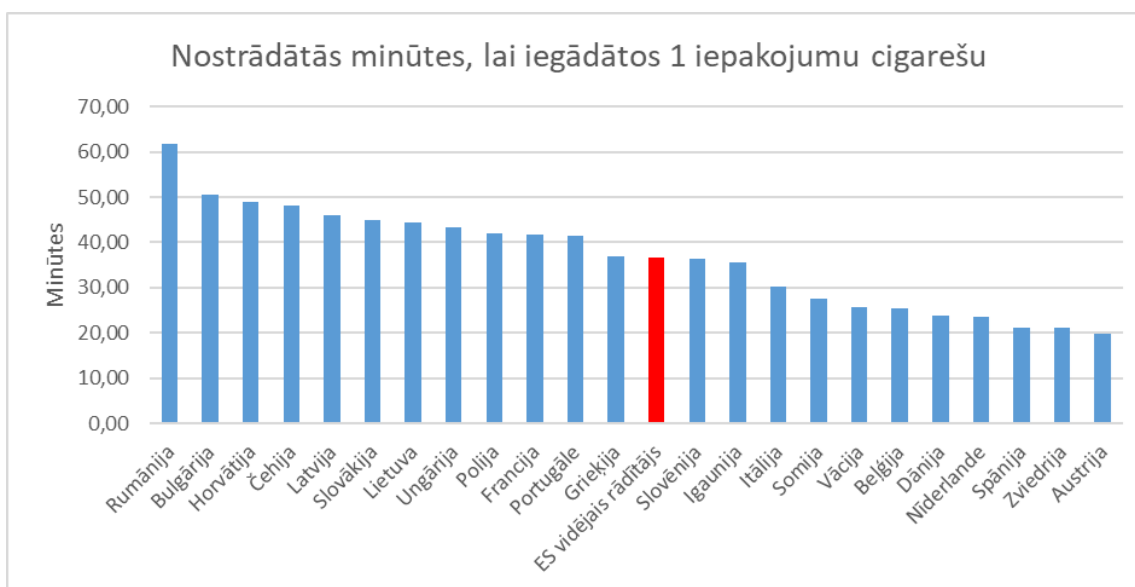
4. CIGAREŠU UN KARSĒJAMĀS TABAKAS PIRKTSPĒJAS ANALĪZE

Pētījuma nolūkos tika analizēta ES dalībvalstu iedzīvotāju pirktspēja cigaretēm un karsējamai tabakai. Pirktspēja tiek definēta kā preces daudzums, ko patērētājs var iegādāties par kādu noteiktu naudas summu. Cigarešu un karsējamās tabakas pirktspēja tika aprēķināta, nosakot nostrādāto minūšu skaitu, kas nepieciešams, lai iegādātos vienu tabakas izstrādājuma iepakojumu. Aprēķiniem tika izmantota produkta vidējā cena un vidējie neto ieņēmumi attiecīgajā valstī. Viens iepakojums sastāv no 20 vienībām. Karsējamās tabakas pirktspēja ES valstīs attēlota 10. attēlā.

10. attēls. **Nostrādātās minūtes, lai iegādātos 1 iepakojumu karsējamās tabakas 2020. gadā**

Pirkstspējas dati apliecina, ka vidēji Eiropas Savienībā personai nepieciešams nostrādāt 31,1 minūti, lai iegādātos vienu ~5.3 gramu karsējamās tabakas produkta iepakojumu, kas satur 20 vienības. Latvijas rezultāts pārsniedz ES vidējo rādītāju, ieņemot ceturto augstāko rādītāju valstu starpā ar rezultātu 42,4 minūtes. Lietuvas un Igaunijas rādītāji pārsniedz vidējo rādītāju ES. Lietuvā nepieciešams nostrādāt par 2,9 minūtēm mazāk nekā Latvijā, lai iegādātos karsējamās tabakas produkta iepakojumu, bet Igaunijā par 9,3 minūtēm mazāk. Jāņem vērā, ka aprēķinot ES vidējo rādītāju nav iekļauti dati par Kipru, Īriju, Luksemburgu un Maltu. 11. attēlā attēlota cigarešu pirktspēja jeb cik ilgs laiks jānostrādā personai, lai iegādātos vienu iepakojumu cigarešu.

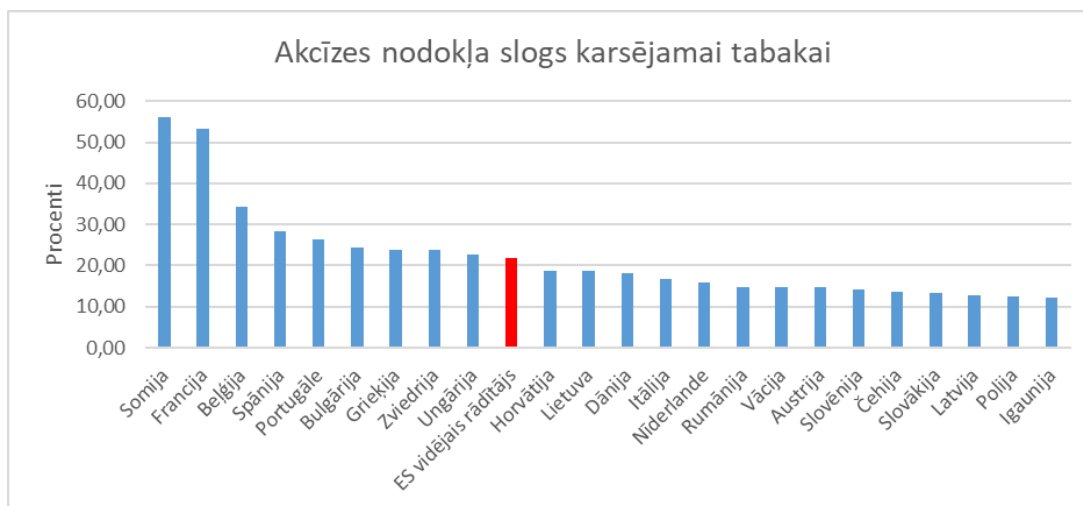
11.attēls. **Nostrādātās minūtes, lai iegādātos 1 iepakojumu cigarešu 2020. gadā**

Vidēji Eiropas Savienībā personai nepieciešams nostrādāt 36,6 minūtes, lai spētu iegādāties vienu cigarešu iepakojumu, kas satur 20 cigaretes. Latvijas rezultāts pārsniedz ES vidējo rādītāju, ieņemot piekto augstāko rādītāju valstu starpā ar rezultātu 45,9 minūtes. Lietuvas rādītājs pārsniedz vidējo rādītāju ES, taču Igaunijas rādītājs ir

zem ES vidējā rādītāja. Lietuvā nepieciešams nostrādāt par 1,6 minūtēm mazāk nekā Latvijā, taču Igaunijā par 10,3 minūtēm mazāk nekā Latvijā.

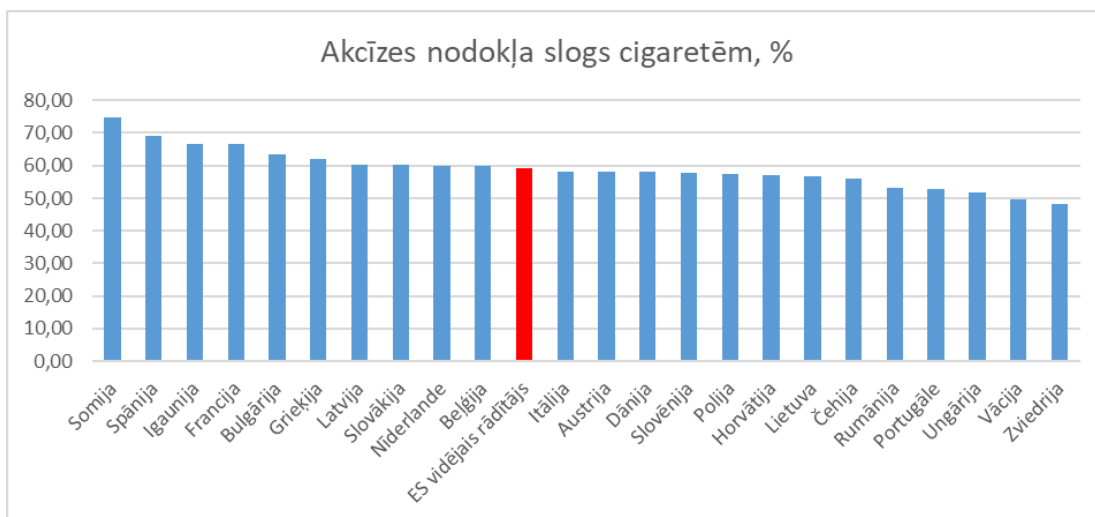
Salīdzinot minūšu skaitu, kas jānostrādā vidēji ES, lai iegādātos vienu iepakojumu karsējamās tabakas ar vienu iepakojumu cigarešu, novērojams, ka izdevīgāk ir iegādāties karsējamo tabaku, jo, lai iegādātos šo produktu, jāpatērē par 5,4 minūtēm mazāk. Cenas atšķirība ir viens no faktoriem, kas ietekmē patērētāju vēlmi pāriet uz šo produktu lietošanu. Pētījums par cigarešu pārdošanas kritumu Japānā liecina, ka karsējamās tabakas ierīču ienākšana tirgū strauji samazināja cigarešu pārdošanas apjomu. Cigarešu apjoma samazinājums atbilst karsējamās tabakas pārdošanas apjoma pieaugumam (Cummings, Nahhas, Sweanor, 2020).

Pirktpēju būtiski ietekmē neto ieņēmumu līmenis. Ņemot vērā, ka karsējamā tabaka nav harmonizēto tabakas izstrādājumu klāstā, ES dalībvalstu starpā novērojamas būtiskas atšķirības akcīzes nodokļa sloga lielumā karsējamai tabakai (12.attēls).

12.attēls. Akcīzes nodokļa slogs karsējamai tabakai 2020. gadā, procentos

Vidējais akcīzes nodokļa slogs Eiropas Savienībā ir 21,9 procenti no kopējās iepakojuma cenas. Novērojams, ka Igaunijai ir zemākais nodokļu slogs, kas sastāda 12,2 procentus. Latvijā nodokļu slogs ir 12,7 procenti. Secināms, ka lai gan Latvijā ir viens no zemākajiem nodokļu slogiem šim produktam, ņemot vērā vidējo neto ieņēmumu lielumu, pirktspēja tik un tā ir salīdzinoši zema attiecībā pret citām valstīm. Šie dati liecina, ka, iekļaujot karsējamo tabaku harmonizējamo preču klāstā, tai tiks noteikta nesamērīgi liela minimāla akcīzes nodokļa likme, patērētāji nespēs atļauties iegādāties šo produktu un tiks veicināta vēlme to iegādāties nelegālajā tirgū. Salīdzinot akcīzes nodokļa slogu karsējamajai tabakai ar cigaretēm, redzams, ka nodokļa slogs ir lielāks cigaretēm. Akcīzes nodokļa slogs cigaretēm apskatāms 13.attēlā.

13.attēls. Akcīzes nodokļa slogs cigaretēm 2020. gadā

Dati liecina, ka vidējais nodokļu slogs cigaretēm Eiropas Savienībā ir 59 procenti, kas ir par 37,1 procentu vairāk nekā karsējamai tabakai. Igaunijas un Latvijas rādītāji pārsniedz vidējo rādītāju ES, kas ir pretēji akcīzes slogam karsējamai tabakai. Baltijas valstu starpā mazākais nodokļa slogs cigaretēm 2020. gadā bija Lietuvā - 56,7 procenti. Akcīzes nodokļa slogs ietekmē patērētāju pirktspēju. Novērojams, ka akcīzes nodokļa slogs cigaretēm ir būtiski augstāks nekā karsējamai tabakai, radot situāciju, kad tabakas izstrādājumu tirgū ir pieejama lētāka alternatīva cigaretēm. Šāda tendence novērojama arī attiecībā uz elektroniskajām cigaretēm. Pētījums par elektronisko cigarešu lietošanas izmaksām ASV, Austrālijā, Kanādā un Apvienotajā Karalistē liecina, ka e-šķidruma cena šajās valstīs ir zemāka nekā cigarešu cenu, taču sākotnējā iekārtas iegādes cena ir aptuveni 3–5 reizes augstāka nekā cigarešu paciņai šajās valstīs (Cheng, 2021). Augstas sākotnējās izmaksas elektronisko cigarešu vai karsējamās tabakas iekārtas iegādē var atturēt noteiktu grupu cilvēku no pāriešanas uz šo tabakas produktu lietošanu, taču, ņemot vērā kopējās izmaksas ilgtermiņā salīdzinājumā ar cigarešu iegādes izmaksām, šo produktu lietošana var piesaistīt būtisku patērētāju skaita daudzumu ilgtermiņā.

Pirktspējas analīze karsējamai tabakai norāda, ka Baltijas valstīs pirktspēja ir zemāka nekā vidējā ES. Veicot grozījumus Padomes direktīvā 2011/64/ES, lai harmonizētu akcīzes nodokli karsējamai tabakai, elektronisko cigarešu šķidrumiem un citiem alternatīvajiem tabakas izstrādājumiem, nepieciešams izvērtēt minimālās akcīzes likmes lielumu un tās ietekmi uz patērētāja lietošanas paradumiem. Lai gan teorētiski augsta akcīzes nodokļa likme akcīzes precēm veicinās produktu patēriņa samazināšanos, Baltijas valstīs augstāka nodokļa likme radīs tikai negatīvu ietekmi.

Akcīzes nodokļa likmes dinamikas progresīva paaugstināšana rada tiešu ietekmi uz valsts budžeta ieņēmumiem un ierobežo preču patēriņu (Finanšu Ministrija, 2021). Akcīzes nodokļa likmi iespējams palielināt, izmantojot vienmērīgu vai straujāku kāpuma tempu. Vienmērīgs akcīzes nodokļa likmes dinamikas palielinājums ļauj patērētājiem pakāpeniski pielāgoties cenu izmaiņām, taču straujāks veicina lielāku

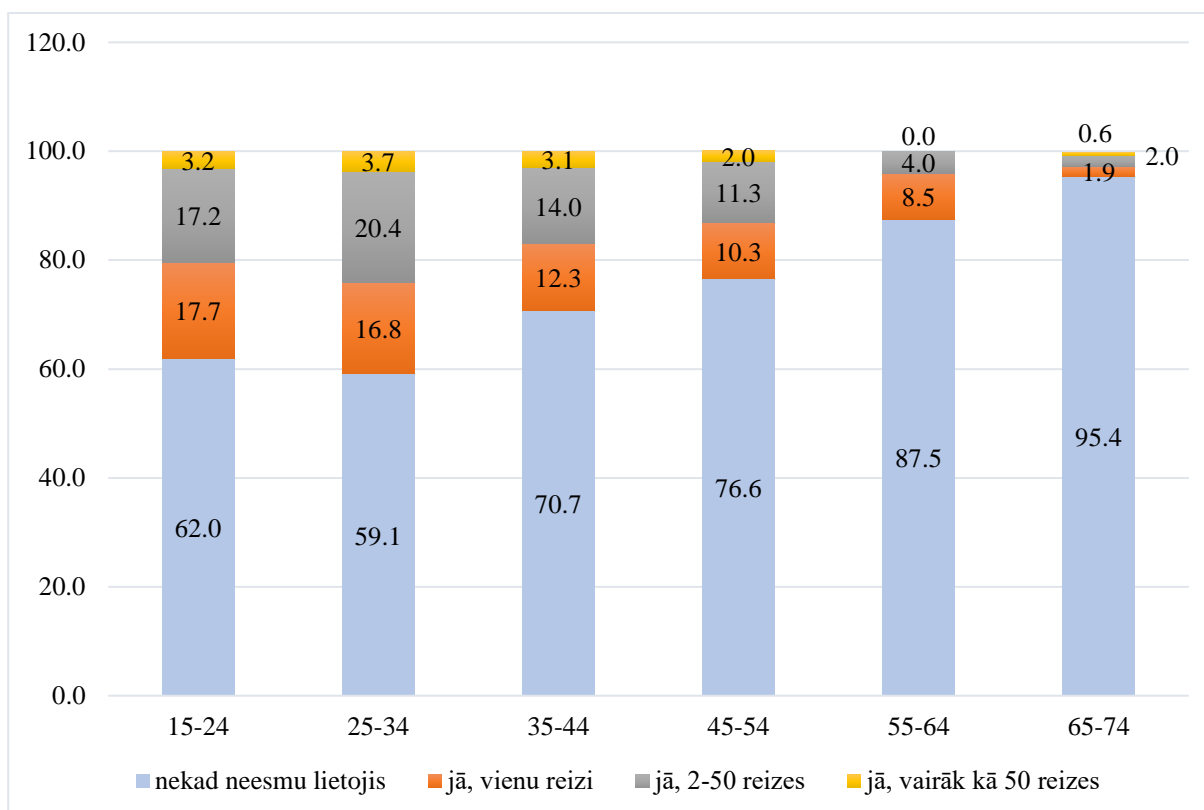
nelegālo preču patēriņa apjomu. Secināms, ka attiecībā uz alternatīvajiem tabakas izstrādājumiem būtu iespējama līdzīga situācija. Sākotnēji neliela akcīzes nodokļa minimālā likme ļautu patērētājiem pakāpeniski pielāgoties cenu izmaiņām un neveicinātu nelegālā tirgus attīstību.

5. PATĒRIŅA IZMAIŅAS IETEKMĒJOŠIE FAKTORI

Viens no iemesliem, kāpēc kāds patērētājs nonāk pie e-cigarešu un citu alternatīvu lietošanas, ir mēģinājums atstāt smēķēt tradicionālās cigaretes. Ir pētījumi, kas rezultējās ar secinājumiem, ka smēķētājiem, kuri vidēji lieto e-cigaretes, ir augstāka motivācija pārtraukt smēķēšanu nekā citiem smēķētājiem (McNeill, 2018). Pētījumi liecina, ka iespēja pārtraukt smēķēšanu bija krietni augstāka cilvēkiem, kuri lietoja e - cigaretes, salīdzinot ar citiem tabakas izstrādājumiem (Cook, 2019).

Jāatzīmē, ka nikotīna spilventiņu gadījumā ir īpašības, kas šo produktu padara pievilcīgāku kā klasiskās cigaretes un kas patērētājam var likt mainīt savus smēķēšanas paradumus par labu nikotīna spilventiņiem. Piemēram, lietojot nikotīna spilventiņu ir izslēgts pasīvās smēķēšanas risks tiem cilvēkiem, kas atrodas blakus. Produkts tiek lietots orāli, aizliekot to aiz lūpas, zem mēles, tas netiek dedzināts, nerada dūmus, ko varētu ieelpot apkārtējie. Līdz ar to šis ir daudz diskrētāks un apkārtējiem nekaitīgāks nikotīna uzņemšanas veids, jo apkārtējie iespējams pat var nenojaust, ka klātesošais cilvēks lieto nikotīna spilventiņu.

Neraugoties uz pretējiem viedokļiem par bezdūmu alternatīvajiem tabakas izstrādājumiem, to popularitāte pieaug. SPKC veiktajā Latvijas iedzīvotāju veselību ietekmējošo paradumu pētījumā 2020.gadā atbildot uz jautājumu, vai respondents ir lietojis elektroniskās cigaretes, visbiežāk to bija darījuši respondenti salīdzinoši jaunākās vecuma grupās (skatīt 14.attēlu). Jāņem vērā, ka būtiska daļa Latvijas iedzīvotāju vecumā no 15 līdz 34 gadiem bija izmēģinājuši e-cigaretes tikai vienu reizi, un tikai maza daļa 3.2% līdz 3.7% tās bija lietojuši regulāri (vairāk kā 50 reizes).

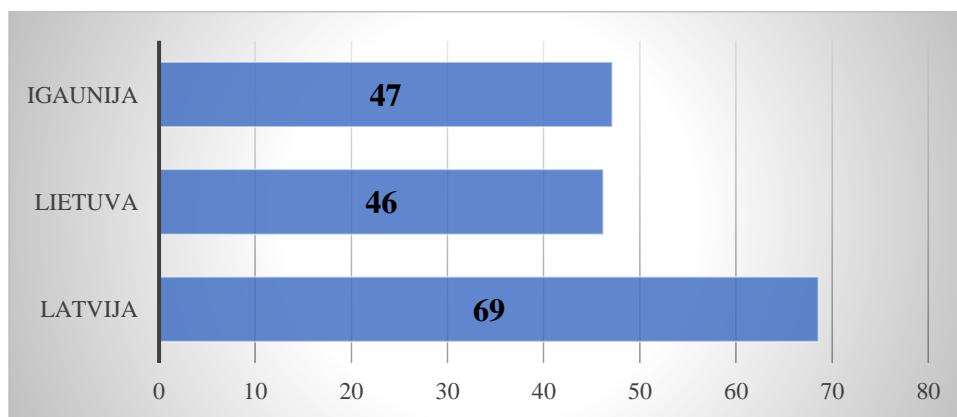
14.attēls Elektronisko cigarešu smēķētāju īpatsvars pa vecuma grupām Latvijā 2020.gadā

Avots: SPKC, 2020

Kā min eksperti un kā to liecina arī SPKC pētījums, šobrīd lielākais risks ir tas, ka šādus produktus visvairāk ir iecienījuši tieši gados jaunāki patērētāji, kas nereti ir nepilngadīgi un nemaz legāli nespēj iegādāties šos produktus (SPKC Latvijas iedzīvotāju veselību ietekmējošo paradumu pētījums, 2020). Latvijā legāli iegādāties tabakas izstrādājumus drīkst tikai no 18 gadu vecuma, taču samērā liels īpatsvars e-cigarešu lietotāji ir pusaudži, kas nemaz nav sasnieguši 18 gadu vecumu. Tas ir liels risks nelegālā tirgus segmenta attīstībai, kas pētījumā apskatīts nākamajās nodaļās, jo daudzās citās valstīs alternatīvo tabakas produktu tirdzniecība internetā nav aizliegta un tādā veidā šos produktus var iegādāties arī nepilngadīgie. Tādā veidā netiek maksāti visi noteiktie nodokļi, un nav iespējams veikt ne preces kvalitātes pārraudzību, nedz arī izsekojamību.

2020.gadā 21,4% no aptaujātajiem atzīst, ka ir mēģinājuši vai ir atmetuši smēķēšanu tieši ekonomisku iemeslu dēļ (SPKC Latvijas iedzīvotāju veselību ietekmējošo paradumu pētījums, 2018, 2020). Tāpēc autori veic elektronisko cigarešu produkta novērtēšanu pēc patērētāja pirktspējas. Alternatīvie tabakas produkti ir jauns segments un ES tirgū vēl nav izveidota vienota harmonizācija šo produktu procesuālajām darbībām, kas saistītas ar nodokļa piemērošanu šiem produktiem. Tāpēc autori salīdzina akcīzes nodokļa un cenas lielumus pēc pirktspējas tikai Baltijas valstu starpā, kas ir mūsu tuvākās iespējamās valstis, ar kurām būtu risks pastiprinātai pārrobežu tirdzniecībai.

Lai salīdzinātu datus pēc pirktspējas, ir jāņem vērā katras valsts ienākumu līmenis, kas, kā zināms, atšķiras arī Baltijas valstu starpā, ne tikai ES ietvaros. Šajā pētījumā aprēķinos izmantots vidējās darba algas apmērs valstī 2021.gadā. Lai izvērtētu akcīzes nodokļa līmeni pēc pirktspējas, autori veica aprēķinus, nosakot, cik minūtes katrā valstī jāstrādā, lai varētu nopirkt vienu 10 ml pudelīti elektroniskajās cigaretēs izmantojamā šķidrums. Pēc vidējiem datiem legālajā tirgū Lietuvā un Igaunijā vidējā faktiskā cena par vienu 10 ml iepakojumu ir 5,00 EUR, Latvijā, savukārt, 6,00 EUR. (Euromonitor, 2022) Veicot aprēķinus, ņemot vērā ienākumu līmeni katrā valstī un aprēķinot produkta cenu pēc patērētāju pirktspējas, tika noskaidrotas minūtes, kas jāstrādā, lai iegādātos 1 produkta iepakojumu (skatīt 15. att.)

15.attēls **Minūtes, kas jāstrādā Baltijas valstīs, lai iegādātos 10 ml elektroniskajās cigaretēs izmantojamo šķidrums**

Avots: autoru veidots pēc aprēķiniem, balstoties uz Eurostat datiem

Kā redzams attēlā, Latvijā ir visaugstākais minūšu skaits, kas patērētājam jānostrādā, lai nopirktu vienu iepakojumu 10 ml produkta – 69 minūtes. Lai pierādītu patērētāju pirktspējas ietekmi uz smēķēšanas izplatību, tai skaitā arī uz alternatīvo produktu segmentu, var minēt faktu, ka 2020.gadā Igaunijā smēķēšanas izplatība sieviešu vidū bija 23%, kamēr Latvijā tikai 10,7% (SPKC, 2020). Igaunijā ir lielāka patērētāju pirktspēja, jo tur ir jāstrādā mazāk minūtes kā Latvijā, lai iegādātos nikotīnu saturošo produktu. Iedzīvotāji turpina smēķēt, jo var to atļauties, turklāt, kā minēts iepriekš, gandrīz pusei smēķējošo nav lielu bažu par smēķēšanas nodarīto kaitējumu veselībai.

SPKC veiktais pētījums iezīmē arī to situāciju, ko autori minēja iepriekš, ka lielākā daļa smēķētāju mēģina atmest smēķēšanu bez palīglīdzekļiem (80,5%), un mazākā daļa šim nolūkam izmanto alternatīvos tabakas izstrādājumus - 12,3% pārgāja uz karsējamo tabaku (piemēram, IQOS, GLO), 5,8% - uz elektroniskajām cigaretēm un 1,2% uz citiem bezdūmu produktiem (SPKC, 2020).

Informācijas pieejamība un apjoms ir diezgan noteicošs faktors, lai patērētājs pieņemtu sev vēlamāko lēmumu. Gluži tāpat kā par smēķēšanas kaitīgumu – patērētājam no sākuma būtu nepieciešams iepazīties ar visu pieejamo informāciju un tad tas dotu viņam iespēju uzņemties pilnu atbildību par pieņemto lēmumu, smēķēt vai nē, smēķēt klasisko cigareti vai tomēr izvēlēties kādu bezdūmu alternatīvu.

”Kantar” eksperti savā pētījumā norāda uz to, ka sabiedrība kopumā ir diezgan neinformēta par dažādu alternatīvo tabakas produktu pieejamību un lietošanu. Tomēr, salīdzinot ar 2019.gadu, ir vērojama pozitīva tendence.

. Cik informēts (-a) Jūs esat par šiem bezdūmu tabaku un nikotīnu saturošiem produktiem:

16.attēls Sabiedrība informētības atainojums par bezdūmu tabakas produktiem 2021.gadā

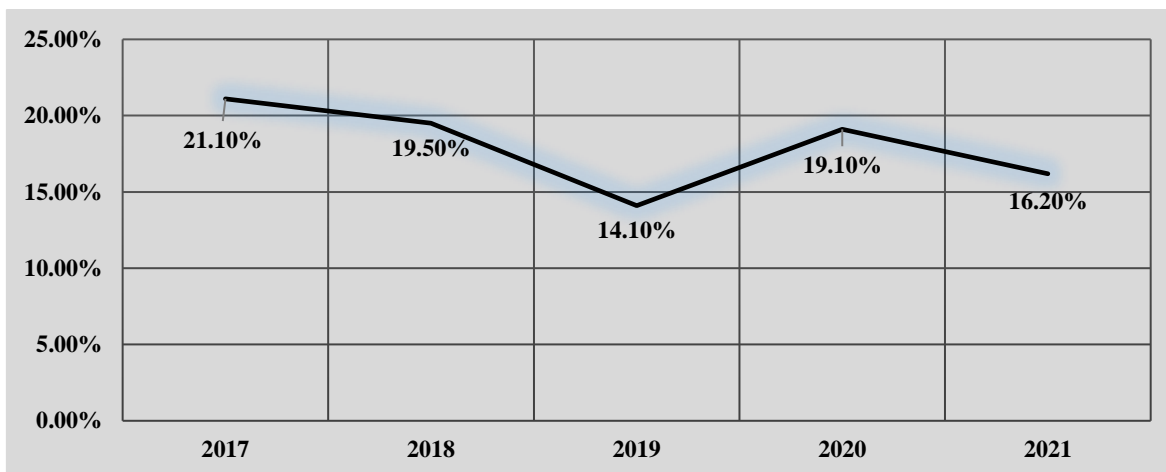
Avots: Kantar, 2021

Informētība par e-cigaretēm vērtējama kā salīdzinoši lielāka, salīdzinot ar informētību par karsējamo tabaku, tomēr, salīdzinot ar pētījumu 2019.gadā, par karsējamo tabaku ļoti labi informēto iedzīvotāju skaits ir pieaudzis (+6 PP, no 5% uz 11%). Attiecībā uz elektroniskajām cigaretēm salīdzinoši vairāk slikti informēto ir vecuma grupā 50-60 gadi, kā arī Kurzemē un lauku teritorijās dzīvojošo vidū, kamēr salīdzinoši labāk informēti ir Rīgā dzīvojošie.

Augstāka informētība par karsējamo tabaku ir gados jaunākiem cilvēkiem (18-29 g.v.), Rīgas iedzīvotājiem, kā arī ļaudīm ar salīdzinoši augstākiem ģimenes (virs 700 €) un personīgajiem ienākumiem (virs 1000 €). Savukārt salīdzinoši sliktāk informēti par karsējamo tabaku ir iedzīvotāji vecuma grupā 50-60 gadi, kā arī lauku teritorijās dzīvojošie. Par beztabakas nikotīna spilventiņiem salīdzinoši labāk informēti ir cilvēki ar augstākiem personīgajiem ienākumiem (virs 1000 €). 69% aptaujāto uzskata, ka pieaugušajiem smēķētājiem ir jābūt pieejamam alternatīvu bezdūmu produktu klāstam, kā arī objektīvai informācijai par tiem (2019.g. tādu bija 59%).

6. TABAKAS IZSTRĀDĀJUMU, T.SK. ALTERNATĪVO, NELEGĀLĀ TIRGUS ANALĪZE LAFĒRA LĪKNES KONTEKSTĀ

Eiropas Komisijas plānotās izmaiņas neizbēgami var radīt riskus nelegālā tirgus reakcijai. Latvija sava ģeogrāfiskā novietojuma dēļ jau vairākus gadus ir viena no nelegālā tabakas tirgus top valstīm, vairākkārt ieņemot “goda pjedestāla” pakāpienus. Latvija pilda Eiropas austrumu robežas sardzes lomu, nesaņemot pietiekamu atbalstu no Eiropas izpildinstitūcijām nelegālā tirgus apkarošanā. Ir ieguldīts liels darbs un situācija tiešām uzlabojas, tomēr nelegālie apjomi Latvijā joprojām pārsniedz 16% atzīmi 2021.gadā (19,1% 2020.gadā) (KPMG, 2022).

17. attēls Kontrabandas cigarešu īpatsvars kopējā patēriņā 2017. – 2021.g. Latvijā

Avots: KPMG, 2022.

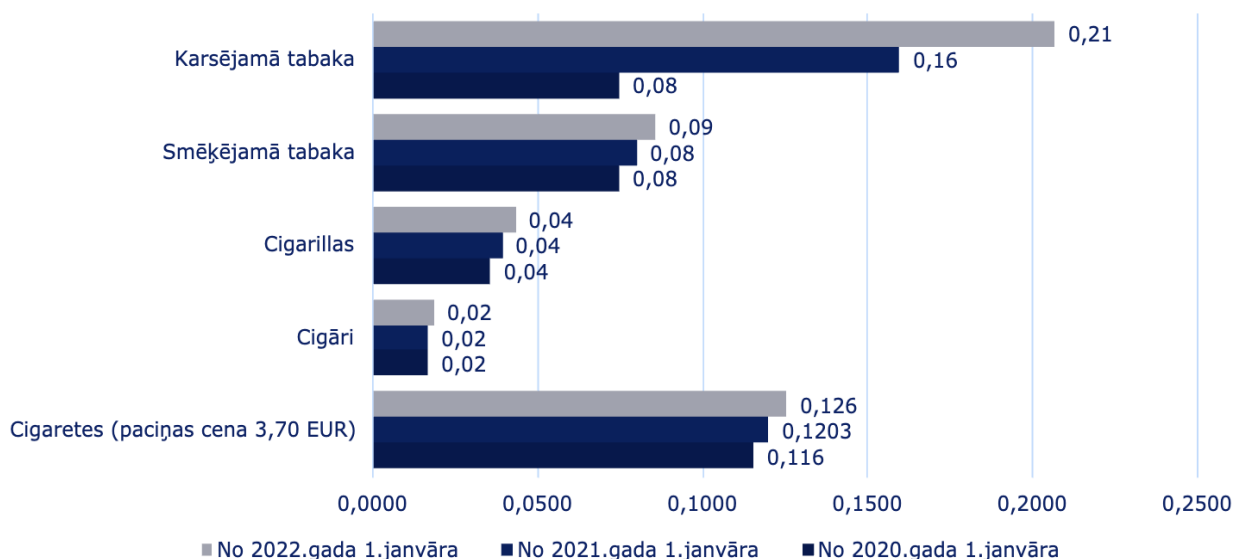
Pēc auditorfirmas KPMG veiktā ikgadējā pētījuma par nelegālo tabakas tirgu, var izdarīt pieņēmumus par visu tabakas produktu nelegālā tirgus virzību – arī alternatīvo produktu kontrabandas trendiem. 2021.gadā nelegālā cigarešu tirgus dēļ budžetam nodarīti zaudējumi 48 miljonu EUR apmērā. Bažas rada arī tas, ka 2021.gadā Latvijā atklātas 4 nelegālās cigarešu ražotnes, kamēr Lietuvā tikai 1, savukārt, Igaunijā vispār neviena. Šī situācija vērtējama divējādi. No vienas puses var uzteikt kontrolējošās iestādes par produktīvi paveiktu darbu kontrabandas mazināšanā, tomēr no otras puses, Igaunija Baltijas valstu vidū ir līderis tabakas tirgus organizēšanā un maz ticams, ka šīs valsts kontrolējošās iestādes nav rūpīgi darījušas savu darbu un tāpēc nelegālās ražotnes tur nav atklātas – pieredze un statistika rāda, ka tur tiešām to ir mazāk, jo arī nelegālais tirgus Igaunijā Baltijas valstu vidū šobrīd ir viszemākais - 10% robežās (KPMG, 2022).

Pēc autoru 2020.gadā veiktā pētījuma aplēsēm, nelegālā e-cigarešu tirdzniecība Latvijā sasniedz 32% procentus no visa e-cigarešu tirgus (Jurušs, Utināne, 2020). Veicot pasākumus, kas neizbēgami palielinās likmes vēl vairāk, patērētāji meklēs produktus nelegālā tirgū, jo nodokļa likmes pieaugums nenovēršami nozīmē arī produktu cenu pieaugumu. Taču nelegāli iegādātie produkti ne tikai nedos budžeta ieņēmumus, bet arī nebūs pārbaudīti un daļa, iespējams, būs bīstami lietošanai.

Likumā “Par akcīzes nodokli” jau šobrīd ir iestrādāti pārejas noteikumi, kuri nosaka akcīzes likmju prognozēto pieaugumu, turklāt ar prognozētajām izmaiņām Eiropas Komisijas Tabakas akcīzes direktīvā plānots pārskatīt dažu alternatīvo tabakas produktu aprēķina metodiku, kas savā veidā arī palielinās maksājamo akcīzes nodokli par produktu.

Aprēķini liecina, ka karsējamai tabakai uz vienu gramu ir vislielākais akcīzes nodoklis (skat 18.attēlu).

Akcīzes nodoklis par 1 gramu tabakas (EUR)

*Aprēķinos pieņemts, ka:

1 cigarete = 1 grams tabakas; 1 cigārs = 6,15 grammi tabakas; 1 cigarilla = 2,65 grammi tabakas

18.attēls Akcīzes nodoklis par vienu gramu tabakas, euro

Avots: VID, 2022

Turklāt alternatīvo produktu gadījumā izmaksās jāņem vērā arī karsējamo iekārtu izdevumi. Pašas karsējamo produktu ierīces pēc būtības ir elektroniskās ierīces, nevis patēriņa produkts kā cigaretes un to klasifikācija ir daudzveidīga, tādēļ tirgū pieejamo ierīču un komponentu daudzveidības dēļ nav ieteicams ar īpašu nodokli aplikt pašas ierīces.

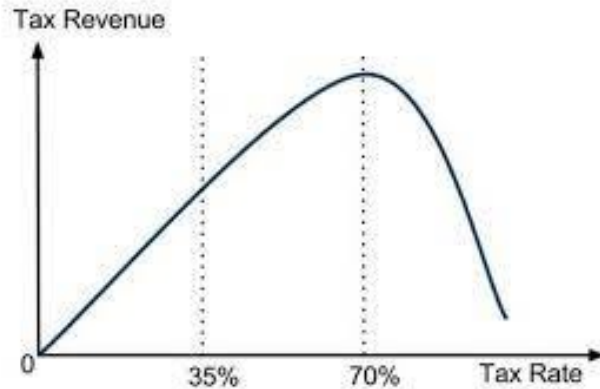
Līdz ar to, turpmākajā akcīzes nodokļa politikā jāņem vērā nodokļu slogs dažādiem produktiem un tas jānosaka adekvāts pēc ietekmes jeb tā saucamās devas līdzīgi kā tas ir alkoholiskajiem dzērieniem.

Lafērs jau izsenis ir noskaidrojis sakarību, ka nav iespējams palielināt nodokli bezgalīgi, cerībā tādā veidā paaugstināt akcīzes nodokļa ieņēmumus un izpildīt budžeta ieņēmumu plānus (skat. 19.attēlu). Lafēra līknes pamatprincipi ir šādi:

1. Ja nodokļu likme ir 0%, tad valsts budžetā ieņēmumu vispār nav. To nebūs arī tad, ja nodokļu likme būs 100%.

2. Valsts budžeta ieņēmumi pieaug, palielinoties nodokļu likmei. Taču to nevar noteikt pārāk augstu, bet gan tikai līdz noteiktam maksimumam.

3. Maksimālais nodokļu likmes lielums liecina par to, ka, ja pārsniedz maksimālo nodokļu likmes lielumu, tad ieņēmumi valsts budžetā sāk samazināties un veido negatīvu efektu. Pārāk augstas nodokļu likmes mazina uzņēmējdarbības stimulus, līdz ar to samazinās arī ieņēmumi valsts budžetā (Saksonova S., 2010)

19.attēls **Lafēra līkne**

Ir divas nodokļu likmes, pie kurām iekasēs vienādu ienākumu summu: augsta nodokļu likme ar šauru nodokļu bāzi un zema nodokļu likme ar plašu nodokļu bāzi. Ja pastāvošā nodokļu likme ir pārāk augsta un atrodas “aizliegtajā” diapazonā, nodokļu samazināšana pat novedīs pie nodokļu ieņēmumu pieauguma. Kritiskais punkts tiek noteikts pie apmēram 70% nodokļu lieluma no cenas.

Akcīzes produktiem būtiska ir nodokļa likmes ietekme uz cenu, kas ir arī Lafēra līknes teorijas pamatdoma. Veicot tirgus izpēti konstatēts, ka vidējā cena par 10ml pudelīti 6mg nikotīnu saturoša e-cigarešu šķidruma 2021.gadā bija 5 EUR, 2022.gadā 6 EUR. 2021.gadā akcīzes nodokļa likme šādam produktam ir 0,12 EUR par ml, savukārt no 2022.gada 1.janvāra jau 0,16 EUR par ml. Veicot aprēķinus, konstatēts, ka šī produkta nodokļu slogs 2021.gadā bija 24%, kas pēc Lafēra līknes atbilst “drošajai zonai”, kas ir zem 35% nodokļu sloga robežas. Teorētiski tas varētu nozīmēt, ka elektroniskajās cigaretēs izmantojamajam šķidrumam ir vēl nodokļa palielināšanas iespējas. Tomēr 2022.gada datu aprēķinu rezultāti ir jau 26,67%, kas ir par 2% punktiem vairāk nekā kā iepriekšējā gadā.

Ņemot vērā pieaugošo nodokļu slogu, autori uzskata, ka Lafēra līknes sakarību būtu nepieciešams skatīt arī ņemot vērā nelegālā tirgus iespējamo reakciju. Tā kā Latvija ilgstoši ir bijusi starp līderiem nelegālā tabakas tirgus segmentā, tad šis faktors ir būtisks. Par piemēru varam ņemt Lietuvu. Līdz šim Lietuvā karsējamās tabakas akcīzes nodokļa likme bija gandrīz 2 reizes augstāka kā Latvijā (Latvijā 2020.gadā 75 EUR, Lietuvā 113 EUR). Te svarīgs ir fakts, ka Lietuvā pēdējo divu gadu laikā muitas dienestiem ir izdevies atklāt jau vairākas Kazahstānas karsējamās tabakas kontrabandas kravas Baltkrievijas nelegālās cigarešu kravas ietvaros (NRA, 2020). Arī Latvijā jau 2020.gadā tiesībsargājošās iestādes ir atklājušas nelegālas kontrabandas gadījumus, kad ir mēģināts ievest karsējamo tabaku (skatīt 2.tabulu). Parasti šādi gadījumi notiek komplektā ar cita veida tabakas izstrādājumu kontrabandas mēģinājumiem, ievietojot karsējamās tabakas pakas, piemēram, starp cigarešu blokiem.

	2020.gads	2021.gads	2022.gada 5 mēn.
Tabaka:			
Smēķējamā tabaka (kg)	204 902	21 347	25 691
Karsējamā tabaka (kg)	8	47	1
Udenspīpju tabaka (kg)	28	10 214	3
Košļājamā tabaka (kg)	0,8	5 323	0,2
Cigāri (gab.)	1650	137	60
Alternatīvi tabakas aizstājējprodukti			
e-cigaretes (gab.)	23 207	14 493	958
Smēķēšanas ierīces uzpildes kārtridži (gab.)	-	292	21 213
Bezdūmu nikotīnu saturošu tabakas produktu kārbas (gab.)	-	210	
Elektronisko cigarešu šķidrums (ml)	-	120	

2.tabula VID uz robežas izņemtās tabakas kontrabandas apjoms 2020.-2022.g.

Avots: TAI, 2022

Līdz ar citu alternatīvo bezdūmu produktu pieaugošo popularitāti, būtiski pieaudzis arī šo produktu kontrabandas gadījumu skaits un apjoms. Vairāki karsējamās tabakas kontrabandas gadījumi, kas līdz 2020.gadam nav tikuši konstatēti, ir notikuši pēc akcīzes nodokļa palielināšanas. Tabulā redzams, ka ir ārkārtīgi audzis nelegālo e-cigarešu uzpildes kārtridžu atklāšanas skaits. Pēc Valsts ieņēmumu dienesta akcīzes preču aprites datiem (VID Akcīzes preču aprite, 2021) redzams, ka arī legālais patēriņam nodotais smēķējamās tabakas apjoms ir pieaudzis 2019. – 2020.gadam par 19,6%, kas nozīmē, ka pastāv savstarpēja korelācija starp legālo un nelegālo patēriņu – jo populārāks kļūst produkts, jo lielāka iespēja, ka šādu produktu klāsts pieaugs arī nelegālajā tirgū.

Lai gan Latvijā tabakas izstrādājumu un e-cigarešu tirdzniecība tiešsaistē ir aizliegta, alternatīvie tabakas produkti ir prece, ko var iegādāties i-vidē, tādējādi nodrošinot šo produktu pieejamību arī nepilngadīgām personām. Kad notiek tiešsaistes pirkums, nevis klātienē tirdzniecība, tad produkta izsekojamība ir ļoti ierobežota un balstās uz pircēja godaprātu. Palielinoties akcīzes nodoklim, pieaug arī nelegālā tirgus draudi, kas jau ir pierādījis ar karsējamās tabakas produktiem.

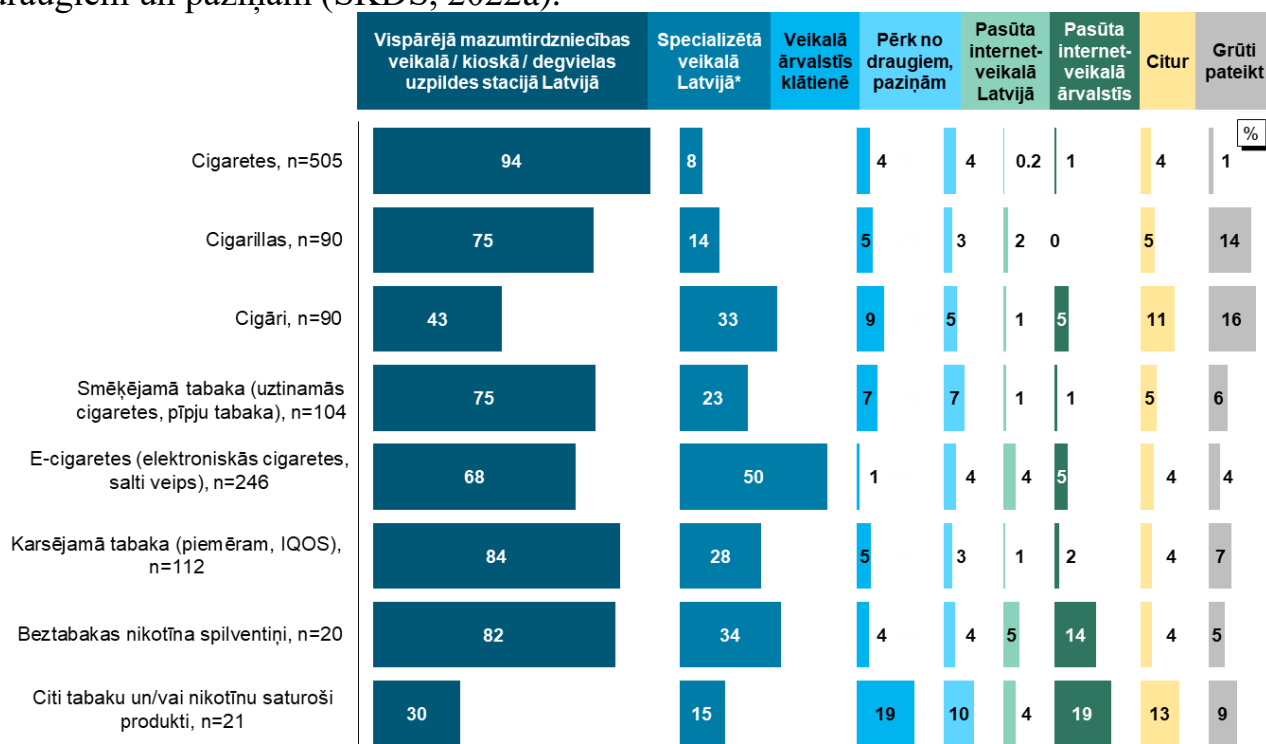
Ir jāveic būtiski pasākumi nelegālā tirgus apkarošanai un ierobežošanai, jo savādāk nedarbosies ne akcīzes nodokļu politika, ne tirdzniecības ierobežojumi, tieši pretēji – tas tikai kropļos tirgu, turklāt tiks zaudēta liela daļa no šo produktu nodokļu ieņēmumiem, kas produktam kļūstot populārākam, var tikai pieaugt.

Pēc legālā patēriņa datiem, kas tika apskatīti iepriekšējā nodaļā, redzams, ka pieprasījums pēc alternatīvajiem tabakas izstrādājumiem strauji pieaug. Tas likumsakarīgi nozīmē, ka patērētājiem noteikti tiks piedāvātas dažādas alternatīvas, tai skaitā arī nelegālās, kas būs lētākas uz nenomaksāto nodokļu rēķina, to jau parāda tiesībsargājošo iestāžu statistika.

Šī nelegālā tirgus pieauguma tendence atspoguļo vairāku faktoru ietekmi – gan COVID-19 pandēmijas ietekmi uz ekonomiku un pirktspēju, gan mentola cigarešu aizliegumu, gan akcīzes nodokļa politiku Latvijā. Līdz pat aizvadītajam gadam nelegālais tirgus pastāvīgi samazinājās, sasniedzot pēdējos desmit gados zemāko līmeni, tomēr šobrīd nav pamata cerēt uz pozitīvām izmaiņām.

RTU Inženierekonomikas un vadības fakultātes studentu veiktajā pētījumā 2021.gadā, aptaujājot 200 respondentus, var secināt, ka 55% lieto alternatīvās tabakas izstrādājumus. No tiem vairāk nekā 30% no alternatīvās tabakas tiek iegādāta nelegālā ceļā. Līdz ar to pastiprināta uzmanība būtu jāpievērš tieši nelegālā tirgus attīstības iespēju izskaušanai. Pētījuma rezultāti atspoguļo arī produktu iegādes veidu un vietas. Lielākā daļa respondentu atzīmējuši, ka iegādājas alternatīvās tabakas produktus specializētajos veikalos un degvielas uzpildes stacijās, taču 13% no aptaujātajiem iegādājas alternatīvās tabakas produktus caur paziņām. 59,9% respondentu uzskata, ka Latvijā ir samērā izplatīts alternatīvās tabakas nelegālais tirgus (Alternatīvā tabaka, tās legālais un nelegālais tirgus, 2021).

Arī SKDS 2022.gadā veiktajā pētījumā aptaujājot 2000 Latvijas iedzīvotājus vecumā no 18 līdz 75 gadiem, respondenti atzina, ka mēdz iegādāties alternatīvos produktus, īpaši e-cigaretes un nikotīna spilventiņus interneta veikalos, vai pirkt tos no draugiem un paziņām (SKDS, 2022a).

20.attēls Tabakas un nikotīnu saturošo izstrādājumu iegādes vietas (SKDS, 2022a)

Latvijas tirdzniecības un rūpniecības kameras eksperti norāda, ka visticamāk negatīvā tendence ar nelegālo tirdzniecību turpināsies arī nākotnē un noteikti skars arī cigarešu alternatīvu jeb bezdūmu produktu grupu, kam pretēji ekspertu ieteikumiem, nepamatoti strauji tika paaugstināts akcīzes nodoklis. Pirmie signāli jau tiek saņemti –

pieaug e-cigarešu nelegālā tirdzniecība internetā, pieaug karsējamās tabakas un smēķēšanas ierīces uzpildes kārtidžu kontrabandas gadījumi.

7. IETEKMES UZ TIRGU IZVĒRTĒJUMS

Saskaņā ar iepriekšējiem ES akcīzes tiesību aktiem tabakas jomā Direktīvas 2011/64/ES mērķis ir saskaņot dalībvalstu akcīzes nodokļu režīmus ar diviem mērķiem:

- nodrošināt pareizu iekšējā tirgus darbību
- nodrošināt vienlaikus augstu veselības aizsardzības līmeni.

Tabakas Akcīzes Direktīvas izmaiņu viens no iemesliem ir balstīts uz šo mērķu sasniegšanu, kas iet roku rokā ar PVO mērķiem samazināt visa veida tabakas un nikotīna produktu lietošanu.

Arī Sabiedrības veselības pamatnostādnes Latvijā 2021.-2027. gadam iezīmē galvenās prioritātes nākamajiem septiņiem gadiem. Sabiedrības veselības politikas mērķis ir uzlabot Latvijas iedzīvotāju veselību, pagarinot labā veselībā nodzīvoto mūžu, novēršot priekšlaicīgu mirstību un mazinot nevienlīdzību veselības jomā. Izvirzītās prioritārās veselības jomas ir sirds un asinsvadu slimības, onkoloģija, psihiskā veselība, mātes un bērna veselības aprūpe, retās slimības, paliatīvā aprūpe, medicīniskā rehabilitācija. Slimību profilakses un kontroles centrs (SPKC) norāda, ka smēķēšana ir nopietns drauds sirds un asinsvadu sistēmām un galvenais priekšlaicīgas nāves cēlonis Eiropas Savienībā. Sprotams, ka cerēt uzreiz pārtraukt smēķēšanu visiem ir utopiski, tāpēc galvenais reālais mērķis, uz ko virzīties, ir samazināt izsmēķēto cigarešu skaitu dienā, lai pamazām atteiktos no tām pavisam.

Saskaņā ar Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācijas datiem, puse no iedzīvotāju nāves gadījumiem Latvijā ir veselību ietekmējošu paradumu izraisīti. 25% nāves gadījumi ir smēķēšanas izraisītu slimību rezultātā. Minētais skaidri iezīmē valsts prioritātes – finansējuma palielināšana veselības aprūpei un kaitīgo dzīves paradumu izplatības mazināšana, primāri mazinot smēķēšanas izplatību sabiedrībā.

SPKC katru otro gadu veic aptaujas un izveido Latvijas iedzīvotāju veselību ietekmējošo paradumu pētījumu, kura laikā tiek noteiktas dažādas iedzīvotāju paradumu un dzīvesveida tendences. Saskaņā ar SPKC pētījumā izveidoto smēķēšanas indeksu, Latvijā 2020.gadā smēķēja 22,6%, iedzīvotāju vecumā no 15 līdz 74 gadiem, kas ir ievērojami mazāk nekā 2016. gadā, kad ik dienu smēķēja 33% un 2014.gadā, kad smēķēja 36% iedzīvotāju, 2018.gadā tie bija 25%.

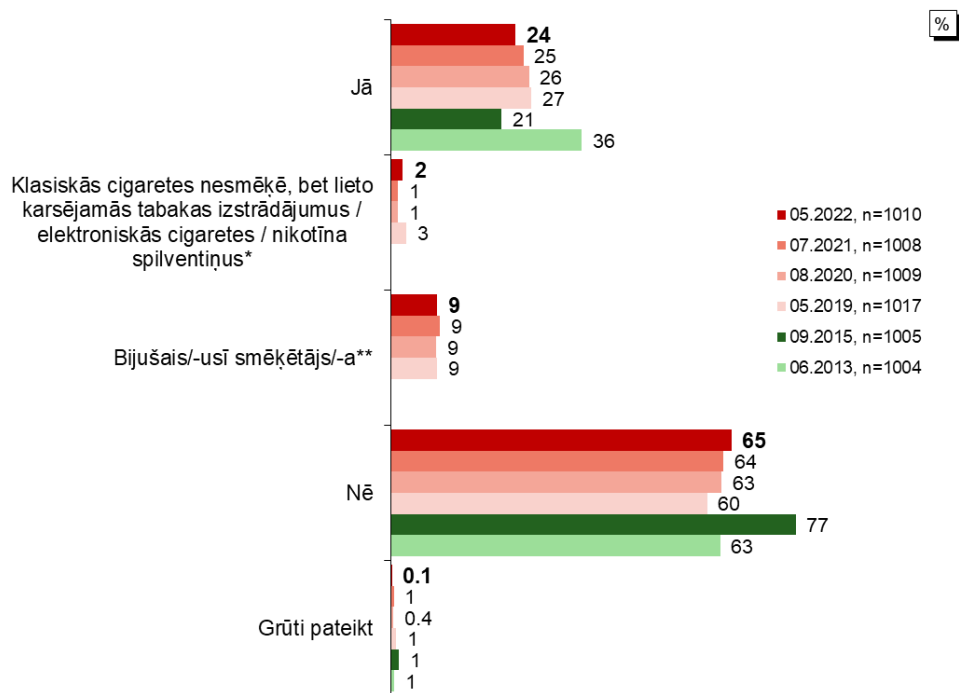
Lielākā daļa smēķē rūpnieciski ražotas cigaretes – 55,8% no smēķētājiem dienā izsmēķē 1-14 cigaretes, 34,2% - 15-24 cigaretes, 2,6% vismaz 25 cigaretes. 28,8 % ikdienas smēķētāju vēlas atstāt smēķēšanu, lai gan 2018.gadā tie bija 43,5%, Vairāk kā 6,5% ir to mēģinājuši pēdējā gada laikā, kamēr 2018.gadā tie bija 20%. Kā norāda aptauju dalībnieki, neskatoties uz dažādu iestāžu veiktajām mērķtiecīgajām izglītojošajām kampaņām, 49% respondentu tomēr ir ne pārāk norūpējušies par smēķēšanas negatīvo ietekmi uz viņu veselību (SPKC Latvijas iedzīvotāju veselību ietekmējošo paradumu pētījums, 2018, 2020). Šie dati rada bažas par veselības nozares nostādīto mērķu sasniegšanas reālismu.

Lai izvērtētu alternatīvo bezdūmu produktu ietekmi uz sabiedrības veselību, jāņem vērā vairāki faktori: 1) vai šo produktu augošā izplatība nepalielina kopējo tabakas un nikotīna produktu lietotāju skaitu un 2) vai pašiem alternatīviem produktiem ir mazāka negatīvā ietekme uz sabiedrības veselību.

Atbildi uz pirmo jautājumu daļēji sniedz VID dati par Latvijas tirgū laisto produktu apjomu. Salīdzinot 2022.gadā tirgū laisto tradicionālo tabakas produktu apjomu ar iepriekšējā gadā, var secināt, ka nedaudz pieauga patēriņam Latvijā nodotais cigarešu apjoms (+2.3%), samazinājās cigāru un cigarellu apjoms (-5.1%). Savukārt jauno produktu segmentā pieauga karsējamās tabakas apjoms (+5.9%), gandrīz divkāršojās e-cigarešu šķidrumu un to sagatavošanas sastāvdaļu daudzums (+ 76%). Pieauga tirgū laistais tabakas aizstājējproduktu jeb nikotīna spilventiņu daudzums. Tomēr produkti ir ļoti dažādi, un, kā jau analizēts pētījumā, jāņem vērā, ka jaunie produkti vēl arvien ir nišas produkti – piemēram, saskaņā ar SPKC (2020) datiem, e-cigaretes ikdienā lietoja 1,3% iedzīvotāju vecumā 15 līdz 74 gadiem, savukārt saskaņā ar SKDS (2022a) datiem – ~3% iedzīvotāju vecumā no 18 līdz 75 gadiem. Nikotīna spilventiņu lietotāju skaits ir vēl mazāks – saskaņā ar SPKC (2020) datiem, tos ikdienā lietoja 0.2% iedzīvotāju vecumā 15 līdz 74 gadiem, bet saskaņā ar SKDS (2022a) datiem - ~1%.

Turklāt jāņem vērā ne vien legālā, bet arī nelegālā tradicionālo un alternatīvo produktu tirdzniecība. Ņemot vērā Nīlsena tukšo cigarešu paciņu pētījuma datus, 2022.gada rudenī nelegālā cigarešu tirdzniecība sastādīja 17.8%, salīdzinot ar 15.8% 2021.gada rudenī. Bet tikai par nelegālo cigarešu tirgu pieejami šādi dati un novērtējamās tendences daudzu gadu garumā. Par pārējo tradicionālo un jauno produktu nelegālo tirdzniecību vēl netiek veikti regulāri pētījumi – to var novērtēt vien netieši, ņemot vērā sabiedrības aptaujas, tiesībsargājošo iestāžu izņemto produktu daudzumu un ekspertu vērtējumus. Pēc dažādu ekspertu ieskatiem, nelegālā e-cigarešu tirdzniecība Latvijā sastāda no ~32% līdz ~ 40% - tādēļ iespējams, ka legāli pārdotais e-cigarešu šķidrumu apjoma pieaugums daļēji skaidrojams ar pakāpenisku šo produktu nelegālā tirgus mazināšanos.

No otras puses, kopējo tradicionālo un jauno produktu patēriņu var novērtēt, izmantojot sabiedrības aptaujas. Smēķētāju skaits, izmantojot dažādu metodiku, pēdējos gados novērtēts vairākās sabiedrības aptaujās (piemēram, SPKC, SKDS). Tomēr, lai varētu novērtēt tendenci, šajā pētījumā atsaucamies uz aptauju par priekšstatiem un attieksmi pret kontrabandu Latvijā, ko kopš 2013.gada regulāri veic SKDS, pētījumā iekļaujot arī jautājumu “Sakiet, lūdzu, vai Jūs esat smēķētājs/-a?” Pēdējos četros gados tiek jautāts ne vien par tradicionālo tabakas produktu smēķēšanu, bet arī par jauno, alternatīvo produktu lietošanu. Kā redzams 21.attēlā, tabakas un nikotīna produktu lietotāju īpatsvars pēdējos gados nav būtiski mainījies.

Bāze: visi respondenti (skat. «n=» grafikā)

*Atbilžu varianta formulējums 2019. un 2020. gada aptaujā: «Klasiskās cigaretes nesmēķē, bet lieto karsējamās tabakas izstrādājumus / elektroniskās cigaretes / citus bezdūmu produktus»; atbilžu variants 2013. un 2015. gada aptaujā nebija iekļauts

**Atbilžu variants 2013. un 2015. gada aptaujā nebija iekļauts

21.attēls. Smēķētāju un nikotīna produktu lietotāju īpatsvars Latvijā 2013.-2022.gadā (SKDS, 2022b)

Atbildot uz otro jautājumu, saskaņā ar SPKC (2020) datiem, 23,3% sabiedrības uzskata, ka e-cigaretes ir mazāk kaitīgas kā parastās cigaretes. Arī saskaņā ar SKDS (2022a) datiem, 33% sabiedrības uzskata, ka alternatīvie bezdūmu nikotīna produkti (t. i., e-cigaretes, karsējamā tabaka, beztabakas nikotīna spilventiņi) kopumā ir mazāk kaitīgi par tradicionālajiem tabakas produktiem, piemēram, tādiem kā parastās vai uztinamās cigaretes.

Lielbritānijas Karaliskā ārstu koledža atzina e-cigarešu lietošanu par 95% mazāk kaitīgu, salīdzinot ar cigarešu smēķēšanu (RCP, 2016). Tajā pašā laikā Birmingemas Universitātes pētnieki skaidri norāda, ka sabiedrībā “veipošana” tiek uzskatīta par veselīgāku veidu, kā atstāt smēķēšanu, tomēr īsti nekaitīgs tas nav (Scott, 2018). Eksperti atsaucas uz vairākiem pētījumiem, kas veikti uz dzīvniekiem, konkrēti – pelēm. Šie pētījumi parādīja nekontrolēta šķidruma iedarbību, kas palielināja iekaisuma marķieru sekrēciju, izraisīja elpceļu hiperreaktivitāti un hroniskas iedarbības rezultātā izraisīja plaušu audu degradāciju (Garcia-Arcos I, 2016). Lai arī pētījumi norāda uz e-cigarešu šķidruma iedarbības iespējamo negatīvo ietekmi, tomēr, lai pierādītu sastāva izmaiņas un negatīvo ietekmi uz plaušām, šajos modeļos nav ņemts vērā pats “veipošanas” process, līdz ar to pierādītā ietekme uz veselību nav viennozīmīga (Lerner Ca, 2015).

Džons Hopkinsa zinātniskā centra klīnisko pētījumu direktors Maikls Blaha, veicot pārskatu par e-cigaretēm, norāda, ka tradicionālās cigaretes degšanas procesā izdala vairāk kā 7000 vielu, no kurām lielākā daļa ir toksiskas. Kas attiecas uz elektroniskajām cigaretēm, zinātnieks min faktu, ka tā kā produkts ir jauns un tehnoloģijas mainīgas, nav nosakāms, cik vielu ir sastopamas elektroniskajās cigaretēs, Tomēr nav šaubu, ka elektronisko cigarešu smēķētājs tiek pakļauts daudz mazāku kaitīgo vielu ietekmei kā klasisko cigarešu smēķētājs (Blaha, Johns Hopkins Ciccarone Center for the Prevention of Heart Disease, 2021).

Kā norāda ASV Veselības un cilvēku pakalpojumu departaments, ir stingri jānorāda un jāsaprot, ka e-cigaretes nav nekaitīgas. E-cigarešu tvaiks, ko lietotājs var ieelpot no ierīces, satur kaitīgas vai potenciāli kaitīgas vielas (Marynak KL, 2017). Kā ir atklāts dažos pētījumos, patērētājs tomēr nevar būt 100% pārliecināts, ko satur e-cigarešu produkti. (U.S. Department of Health and Human Services, 2020). Nikotīns ir iedarbīgs neirotoksīns ar narkotiskām īpašībām, kas pat mazās koncentrācijās izraisa atkarību (Jayne Leonard, 2017). Pagaidām nav skaidrs, cik atkarību veicinošas e-cigaretes ir vai varētu būt salīdzinājumā ar tabakas cigaretēm (McNeill, 2018).

Karsējamās tabakas izstrādājumi tiek pozicionēti kā potenciāli mazāk kaitīgi produkti un dažās valstīs tiek atzīti kā modificēta riska tabakas izstrādājumi. Salīdzinot ar parastajām cigaretēm, lietojot karsējamo tabaku, tā tiek uzsildīta līdz ievērojami zemākai temperatūrai (Pļuta u.c., 2020). 2020.gada vasarā ASV Pārtikas un zāļu pārvalde (FDA) izdeva modificēta riska tabakas produkta atļauju pasaulē izplatītākajai elektroniskai tabakas karsēšanas sistēmai, ņemot vērā zinātniskos pierādījumus, ka, karsējot tabaku, ievērojami samazinās kaitīgu un potenciāli kaitīgu ķīmisku vielu rašanās un iedarbība uz lietotāja organismu (FDA, 2020). Tomēr PVO ir piesardzīgi un paziņo, ka “pašlaik nav pietiekamu pierādījumu, lai secinātu, ka KTI (karsējamās tabakas izstrādājumi) ir mazāk kaitīgi nekā parastās cigaretes”. Lai gan karsējamās tabakas lietotāji savu veselību apdraud ar mazāku toksisko vielu līmeni nekā smēķējot parastās cigaretes, PVO skatījumā pastāv bažas, ka tie tiek pakļauti citām un vairāk toksiskām vielām, un tādēļ nav skaidrs, kādu īstermiņa un ilgtermiņa ietekmi uz veselību šis toksiskais kopums atstāj (WHO, 2020).

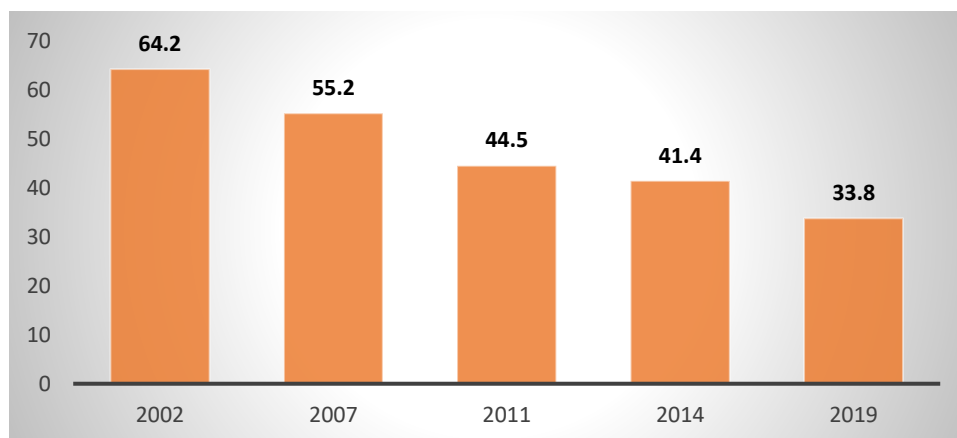
Par spīti PVO viedoklim, ir veikti daudzi pētījumi, kas tomēr norāda uz to, ka alternatīvie produkti ir ar zemāku riska pakāpi kā cigaretes. Atbilstoši pētījumiem (JP Schaller, u.c., 2016), (Mallock N. U.c., 2018), (National Institute for Public Health and the Environment, 2018) (Food Standards Agency, 2017), karsējamā tabaka rada ievērojami zemāku kaitīgo ķīmisko vielu līmeni nekā tradicionālie tabakas izstrādājumi. Var argumentēt, ka, ja karsējamai tabakai ir mazāks kaitējuma risks, tad to būtu jāatspoguļo arī zemākā nodokļa likmē nekā tradicionālajiem tabakas izstrādājumiem. Viens no galvenajiem iemesliem, kas pamatotu diferencētā nodokļa uzlikšanu ir tas, ka zemāki akcīzes nodokļi un līdz ar to zemākas cenas var mudināt patērētājus pāriet no cigaretēm ar lielāku nodokli uz izstrādājumiem ar zemāku nodokli, kas tiek uzkarsēti, nevis sadedzināti, pakļaujot sabiedrību un patērētājus relatīvi mazākiem veselības riskiem (Pļuta A., u.c., 2020).

Viens no jaunākajiem alternatīvajiem produktiem ir beztabakas nikotīna spilventiņi – orālas lietošanas produkti, kas satur nikotīna sāli un pildvielas. Vācijas Federālā riska novērtējuma institūts (BfR) veica nikotīna spilventiņu riska novērtējumu un uzsvēra, ka lietotājs var absorbēt vismaz pusi no spilventiņā esošā nikotīna, un sasniegtais nikotīna līmenis asinīs bija robežās, kas ir salīdzināmas ar no parastās cigaretes uzņemtā nikotīna līmeni (BfR, 2022). Vienlaikus BfR pētniece Mallock ar līdzautoriem tiešsaistē iegādājās dažādus nikotīna spilventiņus ar nikotīna koncentrāciju no 1.79 līdz 47.5 mg spilventiņā, uzsverot, ka nikotīna koncentrācijai nevajadzētu pārsniegt 16.7 mg spilventiņā (Mallock et al., 2022). Kopumā BfR riska novērtējuma pētījumā secināja, ka pāriešana no cigaretēm uz nikotīna spilventiņiem varētu samazināt veselības apdraudējumu personai, kas smēķē, tomēr jāveic pasākumi, lai izvairītos no tā, ka nikotīna spilventiņu lietošana rada lielāku nikotīna uzņemšanu nekā citi tirgū pieejami tabakas un nikotīna produkti (BfR, 2022).

Kopumā pētījumi liecina, ka aplūkotie alternatīvie bezdūmu produkti potenciāli varētu būt mazāk kaitīgi nekā tradicionālo cigarešu smēķēšana, vienlaikus, kā uzsver PVO un citi pētījumi – par jauno produktu ietekmi vēl nav ilgtermiņa datu, turklāt var būt produkti, kuru sastāvā ir lietošanai neatbilstošas vielas vai pārāk augsta nikotīna koncentrācija. Tāpat jāņem vērā vēl viens nepārprotams faktors – pasīvās smēķēšanas risks. Pasīvā smēķēšana ir smēķētāja izelpoto dūmu un to dūmu, kas nāk no aizdedzinātas cigaretes, cigāra vai pīpes, ieelpošana. Nesmēķētāji, kas ir spiesti ieelpot šos dūmus, ir pasīvie smēķētāji.

SPKC veiktajā “Latvijas iedzīvotāju veselību ietekmējošo paradumu pētījumā 2018” kopumā 26,3% respondentu (t.sk. 30,8% vīriešu un 22,2% sievietes) norāda, ka viņu klātbūtnē tiek smēķēts, vai nu ģimenē vai sabiedriskās vietās, tātad pasīvās smēķēšanas līmenis ir samērā augsts.

Tāpat arī “Starptautiskajā jauniešu smēķēšanas pētījumā, 2018./2019. mācību gada aptaujā Latvijā”, tiek konstatēts, ka jaunieši tiek pakļauti pasīvajai smēķēšanai 33,8% gadījumu (skatīt 22.attēlu).

22.attēls. Skolēnu īpatsvars, kuri pēdējās nedēļas laikā mājās pakļauti pasīvajai smēķēšanai (%), 2002.-2019.

Avots: SPKC, 2019

Pētījumā noskaidrots, ka pasīvās smēķēšanas līmenis kopš 2002.gada ir samazinājies teju 2 reizes, tomēr tas tāpat ir augsts, jo katrs trešais jauniešs atzīmē, ka saskaras ar pasīvās smēķēšanas problēmu savā tuvumā, kas, ņemot vērā pasīvās smēķēšanas ietekmi uz bērna veselību, ir nepieņemami. Tāpat arī pētījuma rezultāti norāda uz to, ka pieaugot bērna vecumam, palielinās to skolēnu īpatsvars, kuri atzīmē, ka ir pakļauti pasīvajai smēķēšanai mājās pēdējo 7 dienu laikā.

Viens no Veselības ministrijas uzdevumiem ir veicināt smēķēšanas samazināšanu, gan aktīvo, gan pasīvo. Lietojot alternatīvos tabakas izstrādājumus, kas nesatur cigarešu dūmos esošās vielas, tiek nodrošināts, ka alternatīvo produktu smēķētājam apkārt esošie cilvēki tomēr netiek pakļauti pasīvajai smēķēšanai. Tas ir ļoti nozīmīgs faktors, kāpēc tiešos produktus varētu uzskatīt par veselībai mazāk kaitīgiem nekā klasiskās cigaretes.

Tas gan neizslēdz faktu, ka, ņemot vērā pieaugošo produktu atpazīstamību un jauniešu vēlmi izmēģināt šos produktus, ir gadījumi, kas rezultējas ar to, ka jauniešs, kurš nekad nav smēķējis klasisko cigareti, tomēr kļūst par elektronisko cigarešu un citu alternatīvo produktu lietotāju, uzskatot, ka tie ir nekaitīgāki. Vēlreiz jāuzsver Džona Hopkina zinātniskā centra eksperta Maikla Blahas teiktais, ka nav nekaitīgas smēķēšanas, veipošana pati par sevi varbūt ir nekaitīgāka kā klasiskā cigarete, tomēr tā tāpat nav pilnīgi droša (Blaha, 2021). Ir maldīgi uzskatīt, ka lietojot kādu alternatīvo tabakas izstrādājumu, cilvēks nenodara ļaunumu savai veselībai.

Alternatīvo bezdūmu tabakas izstrādājumu lietošanas mērķim būtu jābūt kā solim uz pilnīgu smēķēšanas pārtraukšanu, saprotot, ka vienā dienā vienkārši pārtraukt gadiem ilgu cigarešu lietošanu spēj tikai retais. Tā kā ir pētījumi, kas pierāda, ka alternatīvo produktu lietošana tiešām palīdz uz visiem laikiem pārtraukt smēķēt cigaretes, tad ir iespēja šo faktu pielietot un uzsvērt produktu mārketinga kampaņās, tādējādi jauniešiem skaidri norādot, ka šie produkti ir tikai kā alternatīva, lai samazinātu cigarešu lietošanu, nevis jauns smēķēšanas veids, ko aizsākt pat tad, ja nekad neesi smēķējis klasiskās cigaretes.

SECINĀJUMI

1. Ņemot vērā alternatīvo tabakas un nikotīna produktu izplatību ES un dažādu aplikšanu ar akcīzes nodokli dalībvalstīs, pārskatot Tabakas akcīzes direktīvu, nepieciešams harmonizēt ar akcīzes nodokli aplikamos alternatīvos tabakas izstrādājumus kā e-cigaretēs, karsējamo tabaku un beztabakas nikotīna spilventiņus, aplikamo tabakas izstrādājumu veidus nosakot atbilstoši to klasifikācijai muitas tarifu Harmonizētā Sistēmā.
2. Paaugstinot akcīzes nodokļa likmes, jāņem vērā iedzīvotāju pirktspēja un nelegālās tirdzniecības riski; akcīzes nodokļa likmju pieaugumam jābūt pakāpeniskam un samērīgam. Būtu rūpīgi jāizvērtē minimālo akcīzes nodokļa likmju palielināšana, paredzot samērīgu pārejas periodu līdz 2030.-2040.gadam, kas sakrīt ar muitas kapacitātes stiprināšanas laiku.
3. Tā kā pirktspēja ES dalībvalstīs ir būtiski atšķirīga, būtu atbalstāma iecere noteikt minimālās likmes, ņemot vērā pirktspējas paritāti.
4. Vienkāršota un komersantam saprotama nodokļa aprēķina metodika veicina komersanta vēlmi un iespējas nodarboties ar akcīzes preču tirdzniecību un veikt savu komercdarbību godīgi, nomaksājot attiecīgos nodokļus, jo ir skaidri saprotama nodokļa bāze, objekts un likmes. To skaidri parāda par elektroniskajās cigaretēs izmantojamo šķidrumu aprēķinātā nodokļa pieaugums 2021.gadā, kad tika mainīts aprēķina princips šim produktam, nosakot vienkāršotu nodokļa likmi par vienu ml šķidruma iepriekšējā komplikētā varianta vietā. Arī ES minimālās likmes būtu jānosaka pēc iespējas vienkāršā veidā.
5. Akcīzes nodokļa mērķi ir gan gūt ienākumus valsts budžetam, gan uzlabot iedzīvotāju veselības paradumus, tādēļ būtu pamatoti diferencēt akcīzes nodokli tabakas un nikotīnu saturošiem izstrādājumiem atbilstoši to radītajam veselības kaitējumam, lai veicinātu vairāk kaitīgu produktu mazāku patēriņu.
6. Aprēķini liecina, ka karsējamai tabakai jau pašlaik par vienu gramu ir divas reizes lielāks akcīzes nodoklis nekā cigaretēm. Šāda akcīzes nodokļa politika nav atbilstoša un turpmāk, ja tiks palielināts nodoklis jaunas direktīvas pieņemšanas gadījumā, dažādiem produktiem akcīzes nodokļa likmes jānosaka atbilstoši kaitējuma ietekmei jeb tā saucamai devai kā tas ir, piemēram, alkoholiskajiem dzērieniem.
7. Jauna nodokļa režīma ieviešanai un jaunas nodokļa aprēķināšanas metodikas nodrošināšanai būs nepieciešami lieli finansiāli ieguldījumi tieši administratīvā procesa aktualizēšanai un nodokļu administrācijas sistēmu atjaunošanai, kas ietver sevī IT risinājumu pielāgošanu. Finansiālo ieguldījumu apmērs no valsts budžeta nav nosakāms sakarā ar politiskajiem notikumiem un konfliktiem pasaulē un to ietekmi uz resursu cenām, it īpaši IT resursu cenām. Lietderīgāk būtu šos līdzekļus novirzīt nelegālā tirgus regulēšanai un pastiprinātai kontrolei uz Latvijas, kas ir arī Eiropas Savienības austrumu robežas.

8. Sabiedrības viedokļa aptaujās secināts, ka lielākoties alternatīvos produktus lieto, lai aizstātu cigarešu smēķēšanu un šiem produktiem ir liela loma smēķētāju pārdalē, nevis jaunu piesaistē.
9. Akcīzes nodokļa paaugstināšana īsti nav izraisījusi tabakas un alternatīvo produktu lietošanas samazināšanos, līdz ar to viens no akcīzes nodokļa mērķiem – sabiedrības veselības uzlabošana – šādā veidā netiek pilnvērtīgi izpildīts. Nepieciešama cita pieeja smēķēšanas samazināšanā, piemēram, izglītošanas kampaņas par jauno alternatīvo produktu sastāvu un ietekmi uz veselību.
10. Vienota pieeja tabakas un alternatīvo produktu regulēšanā ir atbalstāma daļēji, jo ES dalībvalstīs ir pārāk lielas patēriņa atšķirības un nelegālā tirgus riski alternatīvo produktu lietošanā, līdz ar to kopējā harmonizācijā būtu jāņem vērā šie aspekti.
11. Kopumā vērtējot Eiropas Padomes Tabakas direktīvas nr. 2011/64/ES “Par tabakas izstrādājumiem piemērotā akcīzes nodokļa struktūru un likmēm” izmaiņu nepieciešamību, jāatzīmē, ka karsējamai tabakai nacionālā līmenī šobrīd ir skaidrs un saprotams nodokļa piemērošanas bāze un mehānisms. Tā izmaiņas radītu tikai liekus finansiālus ieguldījumu sistēmas ieviešanai. Savukārt e-cigarešu kontekstā izmaiņas Latvijā jau tika veiktas 2021.gadā, nosakot vienkāršotāku nodokļa piemērošanas metodiku, līdz ar to Latvijas gadījumā harmonizācija ES tirgū, kur nodokļa noteikšanas metodei tiktu ņemts vērā nikotīna daudzums, nav atbalstāma.

IETEIKUMI

Ņemot vērā to, ka situācija alternatīvo tabakas izstrādājumu tirgū mainās ļoti strauji, atbildīgie dienesti saprot, ka steidzīgi ir nepieciešams attiecīgs regulējums. Protams, ka izveidot regulējumu pirms ir zināmas visas nianšes praksē, ir ļoti izaicinoši.

Šobrīd ir situācija, kad ES harmonizē nodokļu prasības, bet dalībvalstis savā starpā nesaskaņo to administrēšanu. Līdz ar to, būtu vēlama ciešāka sadarbība cīņa pret nelegālo tabakas tirdzniecību, tai skaitā metodoloģijas saskaņošana tās identificēšanai. Tāpat būtu svarīgi attīstīt neatkarīgus, starptautiskus pētījumus tabakas un nikotīnu saturošo produktu nelegālās tirdzniecības analizēšanai un pašu produktu padziļinātiem klīniskiem pētījumiem.

No vienas puses, ir iemesls diferencēt nodokli tabakas izstrādājumiem atbilstoši to radītajam veselības kaitējumam, lai veicinātu vairāk kaitīgu produktu mazāku patēriņu. No otras puses, valdība varētu cieši uzraudzīt (papildinot esošus apsekojumus un pētījumus, piemēram, tādus, kurus regulāri veic Slimības profilakses un kontroles centrs Latvijā), kā patērētāji izmanto šos produktus, lai nodrošinātu, ka šie produkti neizraisa lietotāju loka (it īpaši jauniešu) paplašināšanos. Par līdzīgu pieeju (attiecībā uz karsējamās tabakas tirdzniecību) nesēn paziņoja ASV Pārtikas un zāļu pārvalde (U.S. FDA, 2020). Turklāt diskusijas par alternatīvo tabakas izstrādājumu ietekmi uz veselību tupinās.

Tabakas aprites regulējumam, tostarp akcīzes nodokļa politikai, ir jāabalansē alternatīvo bezdūmu produktu lietošanas riski ar to iespējamiem ieguvumiem – un jāsasniedz galvenie mērķi – samazināt smēķēšanu. Ir jāizvairās no tā, ka nesmēķētāji uzsāk e-cigarešu un citu alternatīvo produktu lietošanu. Tas prasa regulējuma regulāru pārskatīšanu un ietekmes novērtējumu (McNeill, 2018).

Kā vienu no variantiem, lai palīdzētu atmest smēķēšanu izmantojot e-cigaretas, eksperti min citu pieredzējušu cilvēku un veselības aprūpes speciālistu praktisku atbalstu. Noderīgi būtu dažāda veida izglītojoši semināri par e-cigarešu un citu alternatīvo produktu lietošanu un to ietekmi, apmācības, praktiskās nodarbības gan veselības aprūpes speciālistiem, gan smēķēšanas atmešanu praktizējošajam indivīdam. Lai izmantotu šādu pieeju, ļoti būtisks un nozīmīgs ir valsts un pašvaldību atbalsts, gan finansiāls, gan materiāls (telpu nodrošināšana u.tml.), balstoties uz to, cik lielā mērā kurā pašvaldībā smēķēšanas izplatība tiek novērota (McNeill, 2018).

Jāturpina uzraudzīt e-cigarešu lietošanas un smēķēšanas tendences jauniešu vidū, izmantojot standartizētas lietošanas definīcijas. Tajā jāietver nikotīna lietošana e-cigaretēs un pārbaudes uz izpratni par aptaujas jautājumiem. Būtu stingri jāuzrauga jauniešu e-cigarešu iegādes modeļi, jo īpaši pārdošana internetā. E-cigaretēm un cigaretēm ir spēkā vecuma pārdošanas noteikumi, un tie ir stingri jāīsteno. Nepieciešami pētījumi par lietošanas trajektorijām – ne tikai no e-cigarešu eksperimentēšanas līdz smēķēšanai, bet arī no smēķēšanas līdz e-cigarešu lietošanai jauniešu vidū (McNeill, 2018). Katrā gadījumā būtu vēl jāpēta arī tas, vai jaunie produkti vairāk ietekmē esošos smēķētājus kā alternatīvu smēķēšanai un vai tie nepiesaista jaunus (Kress, 2017).

Vienlaikus pēc iespējas jāmazina e-cigarešu un citu alternatīvu tabakas izstrādājumu iegādāšanās nelegālā tirdzniecība, tādēļ šo produktu akcīzes nodokļa likmēm vai to pieaugumam jābūt samērīgam. Tas ir jo īpaši aktuāli Latvijā, ņemot vērā ES ārējo austrumu robežu ar valstīm, kurās dažādu tabakas izstrādājumu akcīzes nodokļa likmes un cenas ir daudz zemākas.

Kā norāda eksperti, tad kontrabandu ietekmējošos faktoros ir iespēja mazināt ar:

- Stratēģisku un ilgtspējīgu valsts politiku (sabiedrības veselības mērķus sabalansēt ar valsts fiskālām iespējām),
- Veidojot pārdomātu, uz analīzi balstītu nodokļu politiku,
- Ņemot vērā iekšējos un ārējos faktoros, piešķirot sabalansētus resursus uzraugošajām iestādēm,
- Veicinot sabiedrības attieksmes maiņu un virzību uz labklājību.

Ir jāturpina pētījumi par e-cigarešu ietekmi uz personas veselību, jo līdz šim šādi pētījumi nav viennozīmīgi interpretējami (Scott, 2018). Iespējams e-cigaretēm ietekmes uz veselību riski ir daudz zemāki par smēķētāju riskiem (McNeill, 2018). E-cigarešu kapsulu ķīmiskais sastāvs var būt atšķirīgs dažādiem e-šķidrumiem, jo tas tiek uzkaršēts un noteiktos apstākļos atkarīgs no ierīces parametriem (piemēram, sprieguma, pretestības, gaisa plūsmas un citiem), var veidoties jauni toksiski savienojumi. Tāpēc turpmāki pētījumi ir nepieciešami, lai atrisinātu dažādus jautājumus (veselība, drošība un vide), kas pastāv saistībā ar plašu e-cigaretes izmantošanu nākotnē (Papaefstathiou, 2019). Labākais veids, kā pasargāt cilvēkus no pasīvajiem dūmiem, ir mudināt aktīvos lietotājus pilnībā atmest smēķēšanu (Basaran, 2019).

IZMANTOTĀ LITERATŪRA

- Basaran, R. G. (2019). An Overview of iQOS® as a New Heat-Not-Burn Tobacco Product and Its Potential Effects on Human Health and the Environment. *Turkish Journal of Pharmaceutical Sciences*, 16(3).
- BfR (2022). Health risk assessment of nicotine pouches. <https://www.bfr.bund.de/cm/349/health-risk-assessment-of-nicotine-pouches.pdf>
- Blaaha M. (2021) *5 Vaping Facts You Need to Know*. Johns Hopkins Ciccarone Center for the Prevention of Heart Disease. Pieejams: <https://www.hopkinsmedicine.org/health/wellness-and-prevention/5-truths-you-need-to-know-about-vaping>
- Bruin, A. D. (1996). Health Interview Surveys: Towards International Harmonization of Methods and Instruments. WHO Regional Publications, . *Copenhagen: WHO Regional Office for Europe.*, European Series, No. 58.
- Cook, R. D. (2019). E-cigarettes helped more smokers quit than nicotine replacement therapy. . *British Medical Journal*, 365.
- Elektroniskās cigaretes un tabakas karsēšanas ierīces*. (2019. gada Oktobris). Ielādēts no Slimību profilakses un kontroles centrs: <https://www.spkc.gov.lv/lv/tavai-veselibai/atkaribu-slimibas/smekesana/elektroniskas-cigaretes-un-tab>
- European Commission (2020). Study on Council Directive 2011/64/EU on the structure and rates of excise duty applied to manufactured tobacco. Executive Summary. Directorate General for Taxation and Customs Union. Pieejams: https://taxation-customs.ec.europa.eu/system/files/2020-02/summary-study-on-the-tobacco-taxation-directive-2019_en.pdf
- Food Standards Agency (2017). Statement on heat not burn tobacco products. Pieejams: <https://cot.food.gov.uk/committee/committee-on-toxicity/cotstatements/cotstatementsyrs/cot-statements-2017/statement-on-heat-not-burn-tobacco-products>
- FDA (2020) – FDA Authorizes Marketing of IQOS Tobacco Heating System with ‘Reduced Exposure’ Information – <https://www.fda.gov/news-events/press-announcements/fda-authorizes-marketing-iqos-tobacco-heating-system-reduced-exposure-information>
- FM. (2021. gada 3.maijs). *Akcīzes nodoklis. Nodokļa piemērošana*. Ielādēts no Finanšu ministrija: <https://www.fm.gov.lv/lv/akcizes-nodoklis>
- Grinberga, D., Velika, B., Pudule, I., Gavare, I., Villeruša, A. (2021) Latvijas iedzīvotāju veselību ietekmējošo paradumu pētījums 2020. Rīga: Slimību profilakses un kontroles centrs
- Garcia-Arcos I, G. P. (2016). Chronic electronic cigarette exposure in mice induces features of cOPD in a nicotine-dependent manner. *Thorax*, 71:1119–29.
- Jayne Leonard (2017). Can you overdose on too much nicotine?, Medical news today, Medically reviewed by Suzanne Falck, M.D., FACP, October 6, 2017
- JP Schaller, et al. (2016), Evaluation of the Tobacco Heating System 2.2. Part 2: Chemical composition, genotoxicity, cytotoxicity, and physical properties of the aerosol. *Regul Toxicol Pharmacol* 81 Suppl2: S27-S47, Pieejams: <https://doi.org/10.1016/j.yrtph.2016.10.001>
- Jugane S., Maksimova V., Jegorova P., Repkova E., Čevers L., Cirsis A. (2021) *Alternatīvā tabaka, tās legālais un nelegālais tirgus*. RTU 62. Studentu zinātniskā un tehniskā conference 2021 materiāls.
- Jurušs, M., Utināne, Z. (2020). Pētījums par akcīzes nodokļa un valsts regulējuma politiku attiecībā uz alternatīviem bezdūmu nikotīna izstrādājumiem. Pieejams: <https://drive.google.com/file/d/1Ant6VX3cLsjPx5J0srLcOESgl71e-hCs/view>.
- Kantar (2019) *Sabiedrības attieksme pret smēķēšanas mazināšanas politiku un bezdūmu produktu perspektīvas Latvijā*. Bezdūmu nozares asociācija. 2019
- Kantar (2021) *Tabaku un nikotīnu saturošo produktu lietotāju viedoklis par nozarei un sabiedrībai aktuālām tēmām*. Bezdūmu nozares asociācija. 2021

- KPMG. (2018). *Project Stella*. KPMG.
- KPMG (2022). Illicit cigarette consumption in the EU, UK, Norway and Switzerland. https://pmidotcom3-prd.s3.amazonaws.com/docs/default-source/itp/kpmg-eu-illicit-cigarette-consumption-report-2021-results.pdf?sfvrsn=5fe773b6_2
- Kress, M. (2017). The Next Big Thing? Heat-not-burn could be the tobacco product to make combustible cigarettes quiver. *Convenience Store News*, 53(10):106-110.
- Latvijas Nacionālais attīstības plāns 2021.–2027. gadam, Pārresoru koordinācijas centrs, 2020
- Latvijas iedzīvotāju veselību ietekmējošo paradumu pētījums*. (2020). Ielādēts no Slimību profilakses un kontroles centrs. Pieejams: <https://www.spkc.gov.lv/lv/media/16574/download>
- Lerner Ca, S. I. (2015). Vapors produced by electronic cigarettes and e-juices with flavorings induce toxicity, oxidative stress, and inflammatory response in lung epithelial cells and in mouse lung. *PLoS One*, 10:e0116732.
- Likums “Par akcīzes nodokli”. LR likums. Publicēts: Latvijas Vēstnesis, 161, 14.11.2003.; Latvijas Republikas Saeimas un Ministru Kabineta Ziņotājs, 23, 11.12.2003. Ielādēts no <https://likumi.lv/ta/id/81066-par-akcizes-nodokli>
- Marynak KL, Gammon DG, Rogers T, Coats EM, Singh T, King BA. Sales of Nicotine-Containing Electronic Cigarette Products: United States, 2015. *American Journal of Public Health* 2017; 107(5):702-705.
- Mallock N, Böss L, Burk R, Danziger M, Welsch T, Hahn H et al. (2018). Levels of selected analytes in the emissions of “heat not burn” tobacco products that are relevant to assess human health risks. *Arch Toxicol*. 2018;92(6):2145 9.doi:10.1007/s00204-018-2215-y.
- Mallock N, Schulz T, Malke S, et al (2022). Levels of nicotine and tobacco-specific nitrosamines in oral nicotine pouches *Tobacco Control* Published Online First: 05 August 2022. doi: 10.1136/tc-2022-057280
- McNeill, A. B. (2018). *Evidence review of e-cigarettes and heated tobacco products 2018*. . A report commissioned by Public Health England. London: Public Health England, 6. Ielādēts no (2018). Evidence review of e-cigarettes and heated tobacco products 2018. A report commissioned by Public Health England. London: Public Health England, 6.
- National Institute for Public Health and the Environment (RIVM) (2018). Addictive nicotine and harmful substances also present in heated tobacco. Pieejams: <https://www.rivm.nl/en/news/addictive-nicotine-and-harmful-substancesalso-present-in-heated-tobacco>
- Nielsen EMPTY PACKS SURVEY LATVIA Q4 2020, REPORT – DECEMBER 2020.
- NRA, Ilze Šteinfelde (2020). Neatkarīgā Rīta avīze. *Akcīzes kāpums baros nelegālo tabakas tirgu*. 18.02.2020.
- Papaefstathiou, E. S. (2019). Main and side stream effects of electronic cigarettes. *Journal of environmental management*, 238, 10-17.
- Perkins, C. (2018). HMRC to create new duty category for heated tobacco products. *Grocer*, p 38.
- Pļuta A., Hazans M., Švilpe I., Zasova A., Sauka A. (2020) Akcīzes nodokļa politika Baltijas valstīs: alkoholiskie dzērieni, bezalkoholiskie dzērieni un tabakas izstrādājumi. Gala ziņojums. Pieejams: https://www.chamber.lv/sites/default/files/inlinefiles/Akcizes_petijums_digitala_versija_pu_blicesanai_compressed.pdf
- Royal Australian College of General Practitioners (RACGP) (2019). *Supporting smoking cessation: A guide for health professionals. Chapter 2. Pharmacotherapy for smoking cessation*. Ielādēts no RACGP <https://www.racgp.org.au/clinical-resources/clinical-guidelines/key-racgp-guidelines/view-all-racgp-guidelines/supporting-smoking-cessation/pharmacotherapy-for-smoking-cessation>

- Royal College of Physicians (RCP) (2016). *Nicotine without smoke: Tobacco harm reduction*. A report by the Tobacco Advisory Group of the Royal College of Physicians. 2016. Ielādēts no Royal College of Physicians <https://www.rcplondon.ac.uk/projects/outputs/nicotine-without-smoke-tobacco-harm-reduction>
- Saksonova S. (2010) Valdības loma jauktajā ekonomikā (e-grāmata) Latvijas Universitāte, 2010. Ielādēts no Latvijas Universitātes portāla, Rīga:
<https://profizgl.lu.lv/mod/book/view.php?id=19904&chapterid=4262>
- Scott, A. L. (2018). Pro-inflammatory effects of e-cigarette vapour condensate on human alveolar macrophages. *Thorax* 2018, 73:1161–1169.
- SKDS (2022a). Tabaku un nikotīnu saturošu produktu lietošana, kaitīgums un smēķēšanas atmešana. Bezdūmu nozares asociācija. 2022.
- SKDS (2022b). Priekšstati un attieksme pret kontrabandu Latvijā. Latvijas iedzīvotāju aptauja. 2022. gada maijs. Rezultāti prezentēti 4. Nacionālais kontrabandas problemātikas forumā “Cīņa ar kontrabandu – izaicinājumi un panākumi” 2022. gada 30. jūnijā - https://www.sseriga.edu/sites/default/files/2022-06/Atskaite_kontrabanda_29_06_2022%20%28PREZ%29_0.pptx
- SPKC (2019). Smēķēšanas izplatība un sekas Latvijā 2018. GADĀ. SPKC Tematiskais ziņojums. Ielādēts no : <https://www.spkc.gov.lv/lv/zinojumi/tematiskais-zinojums-smekšanas-izplatiba-un-sekas-latvija-2018.gada-7.-izdevums.pdf>
- SPKC. (2018). Health Behaviour among Latvian Adult Population. Rīga: Ielādēts no <https://spkc.gov.lv/lv/statistika-un-petijumi/petijumi-un-zinojumi/veselibu-ietekmejoso-paradumu-/>
- SPKC. (2020). Health Behaviour among Latvian Adult Population. Rīga: Ielādēts no <https://www.spkc.gov.lv/lv/media/16574/download>
- TAI (2022). *Tiesībaizsardzības iestāžu darbības rezultāti*. Iekšējie dokumenti, PPT prezentācija.
- TNS. (2017). *Attitudes of Europeans towards tobacco and electronic cigarettes*. European Commission, Special Eurobarometr.
- U.S. Department of Health and Human Services (2020). *Smoking Cessation: A Report of the Surgeon General*. Atlanta: U.S. Department of Health and Human Services, Centers for Disease Control and Prevention, National Center for Chronic Disease Prevention and Health Promotion, Office on Smoking and Health. Pieejams: <https://www.hhs.gov/sites/default/files/2020-cessation-sgr-full-report.pdf>
- Valsts ieņēmumu dienests. (2022). Ielādēts no Akcīzes nodokļa likmes: <https://www.vid.gov.lv/lv/akcizes-nodokla-likmes-0>
- VID. (2022, 2021). *Akcīzes preču aprites pārskati*. Ielādēts no Valsts ieņēmumu dienests, Akcīzes preču aprite.
- Velika B., Grīnberga D., Pudule I., Gavare I. (2019) *Starptautiskais jauniešu smēķēšanas pētījums, 2018./2019. mācību gada aptauja Latvijā*, Rīga. SPKC. Pieejams: <https://www.spkc.gov.lv/lv/media/4339/download>
- WHO (2019) WHO Report on the Global Tobacco Epidemic, 2019. Geneva: World Health Organization.
- WHO (2020). Heated tobacco products. A brief. World Health Organization. Pieejams: <https://www.euro.who.int/en/health-topics/disease-prevention/tobacco/publications/2020/heated-tobacco-products-a-brief-2020>
- WHO (2022). World health statistics 2022. World Health Organization. Pieejams: <https://www.who.int/data/gho/publications/world-health-statistics>
- World Bank Group. (2019). *WBG Global Tobacco Control Program Team*. Ielādēts no WORKING NOTE: E-cigarettes - use and taxation: <http://documents.worldbank.org/curated/en/356561555100066200/pdf/E-Cigarettes-Use-and-Taxation.pdf>